

«... ΚΑΙ ΕΓΕΝΕΤΟ ΚΡΗΤΗΝΙΑ ...»

Με τη βοήθεια πολύτιμων βιβλίων όπως τα «Ροδιακά Γλωσσοϊστορικά μελετήματα» του συμπατριώτη μας ακαδημαϊκού Αγαπητού Τσοπανάκη, τη «Ροδιακή μυθολογία» του Μάριου Βερέττα, το βιβλίο του Μιχάλη Εμμ. Θωμά «Απολακκιά Ρόδου», το βιβλίο για το χωριό μας του δημοσιογράφου Θεοφάνη Μπογιάννου, από διάφορες εγκυκλοπαιδικές και διαδικτυακές πληροφορίες καθώς και από προγονικές προφορικές ιστορικές αναφορές που μεταφέρονται ανά τους αιώνες θα προσπαθήσουμε να πλέξουμε το παραμύθι της γέννησης του δικού μας χωριού της Κρητηνίας.

Όπως όλα τα παραμύθια έτσι και το παραμύθι του δικού μας τόπου αρχίζει με το..... «μια φορά κι έναν καιρό στην πολύ παλιά εποχή, σ' ένα φωτεινό και ήρεμο ακρογιάλι, κάτω από την σκιά πανύψηλων πεύκων, η λατρευτή αρχόντισσα Αμφιτρίτη (κατ' άλλους Αλία) έφερε στο φως μία πανέμορφη κόρη, την θεϊκή Ρόδη, θυγατέρα του πανίσχυρου άρχοντα των θαλασσών, του κυρίαρχου Ποσειδώνα. Μετά από αρκετά χρόνια, όταν η Ρόδη μεγάλωσε και έγινε ένα αξιοθαύμαστο κορίτσι, ο ζωοδότης θεός Ήλιος την ζήτησε από τους γονείς της σε γάμο. Με την συγκατάθεση του πατέρα της θεού Ποσειδώνα, οι δύο νέοι έγιναν ένα ταιριαστό ζευγάρι και πήγαν να κατοικήσουν σ' ένα από τα πιο όμορφα νησιά του Αιγαίου, στο οποίο ο Ήλιος έδωσε τιμητικά τ' όνομα της αγαπημένης του γυναίκας, στην Ρόδο. Σ' αυτόν τον ιερό τόπο, το στολίδι της Μεσογείου, η πανέμορφη Ρόδη γέννησε πολλά παιδιά, αγόρια και κορίτσια, που ξεχώριζαν τόσο για την ομορφιά, όσο και για την ευγένειά τους. Με το πέρασμα των χρόνων, τα παιδιά του Ήλιου και της Ρόδου έκαναν μεγάλες οικογένειες με τους ντόπιους κατοίκους, και από τους γάμους αυτούς προήλθε το περίφημο γένος των Ηλιαδών, που κατέκλυσε το γοητευτικό νησί μας, χτίζοντας σε κάθε τόπο του φιλόξενες πόλεις, υπέροχα χωριά και γραφικούς οικισμούς.

Τα χρόνια περνούσαν, γίνονταν αιώνες οι απόγονοι των Ηλιαδών ευημερούσαν στο νησί της Ρόδου απολαμβάνοντας τα αγαθά που τους πρόσφερε ο τόπος τους, από τις ευλογημένες καλλιέργειες και την αστείρευτη αλιεία, από το ζηλευτό εμπόριο και την καλοφροντισμένη κτηνοτροφία, ο πληθυσμός ευημερούσε και πλούτιζε, απολαμβάνοντας ένα απερίγραπτο πλήθος αγαθών. Κι ενώ συνέβαιναν όλα αυτά στο νησί μας, κάπου στην ψηλότερη κορυφή του Ολύμπου, εκεί που ο βασιλιάς των θεών, ο Δίας, είχε επιλέξει για κατοικία του, προκειμένου να παρακολουθεί τα όσα συνέβαιναν στην επικράτεια του βασιλείου του, έριξε το διαπεραστικό βλέμμα του στην όμορφη Ευρώπη την οποία ερωτεύτηκε παράφορα και αφού την έκλεψε την μετέφερε στην Κρήτη και εκεί απέκτησε μαζί της τρεις γιους, μεταξύ αυτών τον Μίνωα που τ' όνομά του έμελλε να δοθεί σ' ένα πολύ μεγάλο ιστορικό πολιτισμό, τον

Μινωϊκό. Στην Ρόδο κατά τους αιώνες κυριαρχίας του Μινωικού Πολιτισμού (17ος αιώνας π.Χ.) εγκαταστάθηκαν οι Κρητικοί Τελχίνες, τους οποίους οι παραδόσεις θέλουν να είχαν άγρια και μελαπή όψη, λόγω της ενασχόλησης τους με την κατεργασία των μετάλλων. Τους θεωρούσαν γόητες και μάγους κάτι που ετυμολογικά διαφαίνεται και στο όνομα τους, το οποίο προέρχεται από το ρήμα «θέλγω». Λέγεται ότι είχαν την ικανότητα να παράγουν βροχή, νέφη, χαλάζι και να αλλάζουν τη μορφή τους. Θεωρούνταν πολύ καλοί ναυτικοί και μεταλλουργοί. Μάλιστα ήταν οι πρώτοι που κατασκεύασαν αγάλματα θεών, όπως τον «Απόλλωνα Τελχίνιον» στην Λίνδο, την Ήρα στην Ιαλυσό και την «Ήρα Τελχίνια» στην Κάμειρο.

Ο άπιστος Δίας όμως δεν άργησε να εγκαταλείψει την Ευρώπη με τα παιδιά τους η οποία βρήκε προστασία στη αυλή του βασιλιά της Κρήτης Αστέριου. Ο βασιλιάς τελικά την παντρεύτηκε και ουσιαστικά υιοθέτησε το Μίνωα και τ' αδέρφια του, ο οποίος, όταν πέθανε ο Αστέριος, ανέλαβε την διακυβέρνηση του βασιλείου του. Στο μεταξύ ο Μίνωας είχε παντρευτεί την Πασιφάη με την οποία είχε αποκτήσει τέσσερις γιους, ένας εξ' αυτών και ο Κατρέας ο οποίος θα τον διαδεχόταν στον θρόνο. Πράγματι, όταν πέθανε ο Μίνωας ο γιός του Κατρέας διαδέχθηκε τον πατέρα του στο βασίλειο της Κρήτης, ωστόσο, ένας φοβερός χρησμός που εδόθη στον βασιλιά Κατρέα, όταν ζήτησε να μάθει για το πώς θα τελειώσει η ζωή του, τον βασάνιζε, αφού έλεγε ότι θα πέθαινε από το χέρι ενός παιδιού του και ήταν αυτός ο χρησμός που έμελλε να ταυτίσει τον τόπο μας με την ιστορία του Μινωικού πολιτισμού και γενικά της ιστορικής και κραταιής προχριστιανικής Κρήτης. Εκεί που παντρεύεται ο μύθος με την πραγματικότητα εκεί γεννιέται και η ιστορία του τόπου μας. Ο Κατρέας είχε ως σύζυγο την Φρονία με την οποία απέκτησε τέσσερα παιδιά, την Αερόπη, την Κλυμένη, την Απημοσύνη, που σημαίνει άβλαβη και τον Αλθαιμένη. Τον χρησμό αυτό δεν τον φανέρωσε στα παιδιά του, αλλά έτυχε και τον πληροφορήθηκαν ο Αλθαιμένης και η Απημοσύνη, οπότε με δική τους πρωτοβουλία έφυγαν από την Κρήτη και εγκαταστάθηκαν στη δυτική Ρόδο όπου όταν κυριεύσε την περιοχή, την ονόμασε «Κρητηνία» - νέα Κρήτη, για να του θυμίζει την πατρίδα του και ανέβηκε στο ψηλότερο βουνό του νησιού, το Όρος Αταβύριον, όπου έκτισε βωμό αφιερωμένο στον θεό Δία. Στον ναό αυτόν είχε τοποθετήσει χάλκινα ομοιώματα αγελάδων οι οποίες όταν επρόκειτο να συμβεί κάτι κακό στον τόπο ειδοποιούσαν με μυκηθμούς τους Ροδίτες και τους ιερείς του ναού του Αταβυρίου Διός.

Ο Κατρέας από πλευράς του, για να αποφύγει την εκπλήρωση του χρησμού έδωσε τις άλλες δυο του κόρες, την Αερόπη και την Κλυμένη στον έμπορο και ναυτικό Ναύπλιο για να τις μεταφέρει σε ξένες χώρες και να τις πουλήσει ως δούλες, γιατί και αυτές τις φοβόταν. Ο Ναύπλιος

όμως τις μετέφερε στην Πελοπόννησο όπου παντρεύτηκε την Κλυμένη, ενώ η Αερόπη παντρεύτηκε τον βασιλιά των Μυκηνών Ατρέα και απέκτησαν δυο γιους τον Αγαμέμνονα και τον Μενέλαο.

Ο Αλθαιμένης μακριά από την πατρίδα του βρήκε καταφύγιο στη Ρόδο, στα νότια της Καμίρου, στους πρόποδες του Αταβύρου, όπου οι ντόπιοι κάτοικοι τον δέχθηκαν με σεβασμό και έγινε ο βασιλιάς τους. Οι υπήκοοί του καλλιεργούσαν τα φιλόξενα και εύφορα εδάφη ενώ τα καράβια του διέσχιζαν τα καταγάλανα νερά της περιοχής άλλοτε συλλέγοντας τα πλούσια αλιεύματα κι άλλοτε αποκρούοντας τους αιμοβόρους πειρατές. Ο Λιρενός ποταμός που πηγάζει από το βουνό και διασχίζει, μέχρι και σήμερα, την κοιλάδα χαρίζει απaráμιλλη ομορφιά με την καταπράσινη βλάστηση που ευδοκιμεί όλες τις εποχές προσφέροντας φιλοξενία σε όλα τα είδη της τοπικής πανίδας. Στις όχθες του ποταμού υπήρχε αγγειοπλαστείο, αφού το χώμα στο σημείο εκείνο ήταν πηλώδες κατάλληλο για την κατασκευή αγγείων, υπήρχαν φούρνοι όπου έψηναν τα αγγεία τα οποία στη βάση τους ήταν όλα μυτερά, «ξυντόκωλα» όπως τα έλεγαν οι ντόπιοι, κατάλληλα για τη μεταφορά προϊόντων με πλοία. Στο ναυάγιο της Κερύνειας βρέθηκαν τέτοια αγγεία με τα οποία μετέφεραν κρασί, λάδι και σταφίδες και κατά τους ειδικούς είχαν κατασκευαστεί στο αγγειοπλαστείο της περιοχής μας. Η ζωή των κατοίκων κυλούσε ομαλά ως τη μέρα που ο θεός Ερμής ερωτεύτηκε την Αημοσύνη η οποία τον απόφευγε αλλά αυτός την ξεγέλασε με πονηρό τρόπο και την αποπλάνησε. Αυτή το είπε στον αδελφό της τον Αλθαιμένη που δεν πίστεψε την ιστορία με τον θεό Ερμή και άρχισε να την κλωτσάει τόσο δυνατά ώσπου την σκότωσε.

Ο Αλθαιμένης όταν ένοιωθε νοσταλγία για τη πατρίδα του ανέβαινε πάνω στο βουνό Ατάβυρος, στον ναό τον αφιερωμένο στον Δία, και αφού θυσίαζε στον Θεό του ατένιζε πικραμένος τα βουνά της πατρίδας του. Κάποτε όμως ο Κατρέας γέρασε, οπότε επιθυμώντας να αφήσει τον θρόνο του στον Αλθαιμένη, ήλθε στη Ρόδο να τον βρει. Μόλις αποβιβάστηκε, μερικοί βοσκοί νόμισαν ότι αυτός και το πλήρωμα του πλοίου του ήταν πειρατές. Μάταια προσπάθησε ο Κατρέας να τους εξηγήσει τον σκοπό του ταξιδιού του στη Ρόδο, τα γαβγίσματα των τσοπανόσκυλων έπνιγαν τις φωνές του. Με την όλη αναταραχή κατέφθασε και ο Αλθαιμένης, ο οποίος πέταξε βιαστικά το ακόντιο του στον υποτιθέμενο εχθρό και έτσι εκπληρώθηκε ο χρησμός. Ο Αλθαιμένης ωστόσο μέσα σε λίγη ώρα διαπίστωσε την ταυτότητα του ξένου, γνώρισε τον πατέρα του και κατάλαβε ότι ο χρησμός είχε βγει αληθινός, παρά τον αυτοεξορισμό του, οπότε παρακάλεσε τους θεούς να ανοίξει η γη και να τον καταπιεί, πράγμα που έγινε στην κυριολεξία αφού άνοιξε ένα ρήγμα και αυτός καταποντίστηκε μέσα, αλλά από εκείνη τη μέρα του απέδιδαν τιμές πού αξίζουν σε ήρωα.

Κατά τον αρχαίο Έλληνα ιστορικό Απολλόδωρο τον Αθηναίο, ο θάνατος του Κατρέα συνδέεται με την απαγωγή της Ωραίας Ελένης. Ο σύζυγός της Μενέλαος είχε μεταβεί στην Κρήτη για την κηδεία του Κατρέα, αφού ο νεκρός Βασιλιάς ήταν παππούς του, οπότε ο Πάρις, τον οποίο φιλοξενούσε ο Μενέλαος, βρήκε ευκαιρία ν' αρπάξει την Ωραία Ελένη και να φύγει προκαλώντας έτσι την έναρξη του Τρωϊκού Πολέμου, κατά τον αρχαίο ιστορικό Ερατοσθένη το 1194-1184 π.χ. Οι Ρόδιοι έλαβαν μέρος στον Τρωϊκό πόλεμο στο πλευρό των Αχαιών με αρχηγό των βασιλιά τους Τληπόλεμο με εννέα πλοία, ο οποίος κατά μια παράδοση ήταν αυτός που με τη συναίνεση των Ελλήνων που ήδη κατοικούσαν τη Ρόδο, ίδρυσε τις τρεις αρχαίες πόλεις Ιαλυσό, Λίνδο και Κάμειρο, ενώ βασίλευσε σε όλο το νησί χάρη στη φήμη του πατέρα του, του Ηρακλή, σκοτώθηκε όμως στη μάχη της Τροίας από το χέρι του Σαρπηδόνα και τη διοίκηση του βασιλείου της Ρόδου ανέλαβε η γυναίκα του η Πολυξώ. Όταν ο Μενέλαος και η Ελένη επέστρεφαν από την Τροία μέσω της Αιγύπτου, αναγκάστηκαν να σταματήσουν στη Ρόδο. Η Πολυξώ, που ακόμα πενθούσε για τον σύζυγο της, θέλησε να τους εκδικηθεί. Έτσι μάζεψε όσους άντρες και γυναίκες μπορούσε και με φωτιές και με πέτρες επιτέθηκαν στα πλοία. Επειδή ο άνεμος δεν επέτρεπε τον απόπλου των πλοίων, ο Μενέλαος αποφάσισε να κρύψει την Ελένη κάτω από το κατάστρωμα και να ντύσει την πιο όμορφη από τις ακολούθους της με βασιλικά ενδύματα και διάδημα. Οι Ρόδιοι, θεωρώντας ότι είναι η Ελένη, επιτέθηκαν στην άτυχη κοπέλα σκοτώνοντάς την. Τότε, ικανοποιημένοι με την εκδίκηση που (νόμιζαν ότι) πήραν, αποχώρησαν επιτρέποντας στον Μενέλαο και την Ελένη να συνεχίσουν το ταξίδι τους. Μια άλλη παραλλαγή του ίδιου μύθου λαμβάνει χώρα μετά τον θάνατο του Μενελάου, σύμφωνα με τον οποίο οι νόθοι γιοι του, Νικόστρατος και Μεγαπένθης, εξόρισαν την Ελένη και εκείνη κατέφυγε στη Ρόδο θεωρώντας την Πολυξώ φίλη της. Εκείνη όμως, κάποια στιγμή που η Ελένη λουζόταν, έστειλε κάποιες υπηρέτριες τις μεταμφιεσμένες σε Ερινύες και αφού την έπιασαν την κρέμασαν σε ένα δέντρο. Και γι' αυτό, ο Πausanίας αναφέρει ότι οι Ρόδιοι είχαν το ιερό της Ελένης Δενδρίτιδας.

Τα χρόνια κυλούσαν και οι Ηλιάδες περνούσαν το μεγαλύτερο μέρος τού χρόνου τους μέσα σε συνεχείς γιορτές. Παραμέλησαν όμως την σωστή ανατροφή των νεότερων γενεών, εγκατέλειψαν την άθληση και την μόρφωση, δεν φρόντιζαν καθόλου για την ασφάλεια και την ευνομία τού νησιού τους και δεν ενδιαφέρονταν για το μέλλον τού λαού τους. Ωσπου οι Αχαιοί έχασαν την εξουσία και οι πανούργοι Φοίνικες ξεχύθηκαν σε όλο το Αιγαίο για αλιεία κοχυλιών και όχι μόνον. Έτσι, σε λίγους μήνες, η ανέμελη ζωή τους μετατράπηκε σε μία κόλαση αφού οι άγριοι Φοίνικες, ένας ασεβής λαός από τις απέναντι ακτές, επιτέθηκε με μανία εναντίον τής Ρόδου, πολιορκώντας τις πόλεις της, καίγοντας τα

χωριά της και καταστρέφοντας τους αγρούς και τα κοπάδια των κατοίκων της. Οι Ηλιάδες, αδύναμοι, ανέτοιμοι, φοβισμένοι και απροετοίμαστοι, χωρίς εξασκημένο στρατό και χωρίς εμπειροπόλεμο ναυτικό, δεν κατάφεραν να προβάλουν αξιόλογη αντίσταση και γρήγορα ηττήθηκαν και ντροπιασμένοι παραδόθηκαν στους ανελέητους εχθρούς, για να καταλήξουν ταπεινωμένοι δούλοι μέσα στην ίδια την κάποτε υπερήφανη πατρίδα τους.

Και σαν να μην έφταναν όλα αυτά, έπειτα από κάμποσα χρόνια εμφανίστηκε στην Ρόδο ακόμα ένας απειλητικός εχθρός, οι βάρβαροι Κάρες. Η επιδρομή τους υπήρξε ξαφνική και θυελλώδης, κι ήταν τέτοια η σφοδρότητά της που οι προηγούμενοι κατακτητές, οι Φοίνικες, εγκατέλειψαν άρον-άρον το νησί, παίρνοντας μαζί τους αμύθητο πλούτο και αμέτρητους δούλους, ενώ οι νέοι κατακτητές, οι Κάρες, επιβλήθηκαν πολύ γρήγορα σε ολόκληρο τον εξασθλιωμένο και ρημαγμένο τόπο, ληστεύοντας, σκοτώνοντας, αρπάζοντας και λεηλατώντας. Οι Ηλιάδες, άφωνοι και παγωμένοι απέναντι στην νέα κακοτυχία, κατέρρευσαν ολοκληρωτικά και πίστεψαν ότι είχε πλέον έρθει η καταραμένη ώρα τού οριστικού αφανισμού τους. Η δεύτερη κατοχή τής Ρόδου ήταν εξίσου απάνθρωπη με την πρώτη και το μέλλον της φάνταζε σκοτεινότερο από ποτέ. Εκείνη την εποχή οι Αθηναίοι επιχειρούσαν να αποικίσουν τα μικρασιατικά παράλια ενώ οι Σπαρτιάτες την εύφορη Κρήτη, αλλά και οι δύο μεγάλες δυνάμεις προσπαθούσαν απεγνωσμένα να συμμαχήσουν με τον ρωμαλέο Αλθαιμένη, τον φημισμένο τρισέγγονο του ημίθεου Ηρακλή και ένδοξο στρατηγό των ατρόμητων Δωριέων. Ο στρατηγός Αλθαιμένης διάλεξε να κρατήσει ουδέτερη στάση και να μην συμμετάσχει σε καμία από τις δύο επιχειρήσεις, διότι δεν επιθυμούσε να έρθει σε ρήξη με τις δύο αυτές σημαντικές πόλεις. Τόσο οι Αθηναίοι όμως όσο και οι Σπαρτιάτες, τον πίεζαν παντοιοτρόπως και ο συνετός Αλθαιμένης είχε πέσει σε βαθιά περίσκεψη. Καθώς, λοιπόν, βρισκόταν σε μεγάλο δίλημμα, αποφάσισε να ζητήσει χρησμό από το δελφικό μαντείο και έστειλε έμπιστους συμβούλους του στο ιερό τού θεού Απόλλωνα. Η απάντηση δεν άργησε να φτάσει και ήταν η εξής: «Γιε του Ηρακλή, οδήγησε τους αποίκους και προς τον Δία και προς τον Ήλιο». Ο Αλθαιμένης ερμήνευσε αμέσως και με επιτυχία την θεία βούληση. Η Κρήτη, το νησί όπου γεννήθηκε ο πατέρας Δίας, θα ήταν ο πρώτος προορισμός του, και η Ρόδος, το νησί τού θεού Ήλιου, θα ήταν ο δεύτερος. Ανακουφισμένος, επιτέλους, από την σοφή και σαφή εντολή τού Απόλλωνα, ο Αλθαιμένης έδωσε εντολή να ετοιμαστεί ο πανίσχυρος στρατός του και όλος ο λαός που τον εμπιστευόταν ως ηγέτη του. Πλέοντας από την Πελοπόννησο προς την Κρήτη ο Αλθαιμένης έφτασε ανεμπόδιστα στο εύφορο νησί όπου εγκατέστησε ένα τμήμα τού λαού του και ο ρωμαλέος ηγέτης συνέχισε την πορεία του βάζοντας πλώρη για την ηλιόλουστη Ρόδο, έχοντας ήδη πληροφορηθεί την τραγική

κατάσταση στην οποία βρίσκονταν οι Ηλιάδες, καθώς και την στυγνή κατοχή των Κάρεων που τους βασάνιζαν χωρίς οίκτο. Τα δεκάδες πελώρια ιστιοφόρα σκάφη, οπλισμένα με πανίσχυρα έμβολα και γεμάτα από πάνοπλους Δωριείς, κατέφταναν επιβλητικά προς τις ακτές τής Ρόδου και σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα σύντριψαν και καταπόντισαν τα καρικά σκάφη, ενώ το δωρικό πεζικό, αποβιβάστηκε στο νησί του Ήλιου και ξεκίνησε χωρίς αργοπορία την καταγιστική επίθεσή του, προς τα τείχη και προς τις πύλες της πόλης, κατατροπώνοντας αδίστακτα τον καρικό στρατό. Αφού ολοκληρώθηκε η απελευθέρωση του νησιού, ο θαρραλέος στρατηγός Αλθαιμένης μπήκε θριαμβευτής στην απολυτρωμένη πόλη γύρω στο 1120 π.χ., χαρίζοντας την πολυπόθητη ελευθερία σε όλους τους Ηλιάδες, ενώ αμέσως ανέβηκε μέχρι τον λαμπρό ναό του Ήλιου, όπου προσευχήθηκε στον ακτινοβόλο θεό. Στα αμέσως επόμενα χρόνια, μέσα σε περιβάλλον ειρήνης, γαλήνης και ομόνοιας, οι προικισμένοι και πολυτάλαντοι Δωριείς καταλαμβάνοντας περιοχές και από τα απέναντι παράλια, κατά τον 7^ο αιώνα π.χ. ίδρυσαν την περίφημη Δωρική Εξάπολη, την οποία αποτελούσαν οι τρεις πόλεις Κάμειρος, Ιαλυσός και Λίνδος μαζί με την Κνίδο, την Αλικαρνασσό και την Κω. Σιγά-σιγά οι Ροδίτες εκδωρίζονται και αφομοιώνουν τη διάλεκτο, τον τρόπο ζωής, τον πολιτισμό, τα ήθη, τα έθιμα, το πολιτικό σύστημα, παίρνοντας συνάμα στοιχεία της Ιωνικής φυλής. Η Εξαιρετικά επίκαιρη γεωγραφική της θέση στο σταυροδρόμι μεταξύ Ανατολής και Δύσης, αλλά και οι ιστορικές και πολιτικές συνθήκες που διαμορφώνονται θα ευνοήσουν τη Ρόδο, ώστε να αναδειχθεί σε σπουδαία ναυτική και εμπορική δύναμη, εφάμιλλη και ανταγωνίστρια της Αθήνας πρώτα, διάδοχό της στο Αιγαίο και στην ανατολική Μεσόγειο αργότερα. Η πόλη της Ρόδου ενώθηκε κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. με τις άλλες δύο εξίσου ισχυρές μεγάλες πόλεις του νησιού, την Ιαλυσό και την Λίνδο, για να δημιουργήσουν τη μεγάλη πόλη-κράτος της Ρόδου.

Η Κάμειρος ήταν μια από τις τρεις μεγάλες αρχαίες πόλεις της Ρόδου και έφθασε σε μεγάλη ακμή τον 6ο και 5ο π.Χ. αιώνα, χάρη στην αναπτυγμένη αγροτική της οικονομία με μεγαλοπρεπή δημόσια κτίρια, μεγάλη Αγορά, μεγαλοπρεπείς ναούς, ιδιωτικές κατοικίες και επιβλητική Ακρόπολη στην κορυφή του λόφου που μαρτυρούν τη λαμπρότητα και τον πλούτο της πόλης ως το 408 π.Χ. που ιδρύθηκε η πόλη της Ρόδου και η Κάμειρος λόγω μετακίνησης των κατοίκων της προς τη νέα πόλη αρχίζει να παρακμάζει. Η κυριαρχία της Καμιρίδος Χώρας έφτανε ως τη νότια εσχατιά του νησιού καθώς και σ' ένα μεγάλο τμήμα του δυτικού μέρους του, που περιελάμβανε ορεινά τμήματα και εύφορες πεδιάδες, εκεί όπου κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, από τον 7^ο αιώνα π.Χ. μέχρι και τους ρωμαϊκούς χρόνους (4^ο αιώνα μ.Χ.) άκμασε ένας από τους γνωστότερους δήμους, ο Δήμος Κυμισαλέων, ο οποίος διοικητικά

υπαγόταν στην Κάμειρο η οποία κατά τον 6ο αι. π.χ. έκοψε και δικό της νόμισμα, στο οποίο απεικονιζόταν φύλο συκής, ένα από τα αγροτικά προϊόντα που παρήγαγε εν αφθονία.

Μετά το 408/7 π.χ. που συντελέστηκε ο συνοικισμός της πόλεως Ρόδου οι δήμοι και η δημοτική οργάνωση αποτέλεσαν για τη Ρόδο, το βασικό όργανο διοίκησης και λειτουργίας της παρροδιακής πολιτείας, καθώς και της εκπροσώπησης του πολίτη στην κεντρική εξουσία. Αυτός ο τρόπος διοίκησης διατηρήθηκε ως την Ελληνιστική Εποχή, όπως ονομάστηκε από τους Γερμανούς ιστορικούς του 19ου αιώνα η περίοδος στην ιστορία της ανατολικής Μεσογείου που ξεκινάει το 323 π.Χ., μετά το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τελειώνει, για κάποιους ιστορικούς, το 146 π.Χ., όταν οι Ρωμαίοι κυριάρχησαν οριστικά στον ελλαδικό χώρο, και για άλλους το έτος 31 π.Χ., όταν ο Οκταβιανός βγήκε νικητής στη μάχη στο Άκτιο. Αυτή την περίοδο της ακμής της Ελληνιστικής Εποχής η «πόλη-κράτος» έχασε τη δύναμή της και ενισχύθηκε η μοναρχική εξουσία. Ανοίχτηκαν νέοι δρόμοι για εμπορεύματα, ανθρώπους και ιδέες. Οι άνθρωποι άρχισαν να χρησιμοποιούν ως γλώσσα επικοινωνίας τα ελληνικά και σταδιακά εξελληνίστηκε ένα μεγάλο μέρος της σημερινής Μέσης Ανατολής. Ταυτόχρονα όμως, οι συνεχείς διαμάχες, οι ανταγωνισμοί και οι πόλεμοι μεταξύ των ελληνιστικών κρατών εξασθένησαν την οικονομία τους ενώ από την κατάσταση αυτή ωφελήθηκαν οι Ρωμαίοι, που γρήγορα κυριάρχησαν. Στην Ελληνιστική Εποχή η λέξη Έλληνας δεν χαρακτήριζε μόνο αυτόν που είχε έρθει στην Εγγύς Ανατολή από τον ελλαδικό χώρο και τη δυτική Μικρά Ασία, αλλά και ανθρώπους διαφορετικής καταγωγής που χρησιμοποιούσαν την ελληνική γλώσσα, έδιναν ελληνικά ονόματα στα παιδιά τους, λάτρευαν τους θεούς του Ολύμπου, συμμετείχαν στη διοίκηση των πόλεων και διαπαιδαγωγούσαν τα αγόρια τους στο γυμναστήριο της πόλης. Στην Ελληνιστική εποχή η Ρόδος με το στόλο της μεταφέρει σιτηρά, κρασί, λάδι και άλλα προϊόντα και εισάγει από τον Εύξεινο Πόντο δούλους, παστά ψάρια, μέλι και δέρματα. Τον 3^ο και τον 2^ο αιώνα π.Χ. στην ανατολική Μεσόγειο υπάρχουν αυτόνομες πόλεις-κράτη, όπως η Αθήνα, η Σπάρτη, η Ρόδος και η Δήλος οι οποίες συνέχισαν να είναι αυτόνομες και κατά την Ρωμαϊκή κυριαρχία ως την κατάλυση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας το 476 μ.Χ. Τα ελληνιστικά ερείπια της Καμείρου Σκάλας που φανερώνουν τον πολιτισμό και την ιστορία του τόπου μας, ανακαλύφθηκαν έπειτα από τις ανασκαφές του 1929 καθώς και από άλλες ανασκαφές που έγιναν κατά της περίοδο της Ιταλοκρατίας. Οι αρχικές ανασκαφές στον ευρύτερο χώρο της Καμείρου έγιναν την περίοδο 1852-1864 από τους αρχαιολόγους Biliotti και Salzmann ενώ πολλά από τα ευρήματα μεταφέρθηκαν στο μουσείο του Λούβρου και στο Βρετανικό Μουσείο.

Ο Τιτάνας Εγκέλαδος δημιουργός των σεισμών που κατοικεί στο κέντρο της γης, πολλές φορές ταρακούνησε, τα χωριά, την πόλη και όλο το νησί ενώ πλημμύρες, κατακλυσμοί, πειρατείες, επιδημίες, πυρκαγιές, και πάμπολλα δεινά ταλαιπώρησαν τον τόπο μας καταστρέφοντας και αφανίζοντας την άλλοτε ακμαία πόλη και τα γύρω παραγωγικά χωριά και αγροτικούς οικισμούς. Το 316 π.χ. γίνεται στη Ρόδο μεγάλος κατακλυσμός, προκαλώντας ζημιές, καταστροφές, πλημμύρες και πολλούς θανάτους. Ένα αιώνα μετά, το 227 π.χ., ο φοβερός εγκέλαδος ξύπνησε ξανά και ο δυνατός σεισμός που προκάλεσε γκρέμισε ένα από τα επτά θαύματα του κόσμου, τον Κολοσσό της Ρόδου και κατέστρεψε την Κάμειρο. Άλλος ένας ακόμη ισχυρότατος σεισμός το 142 π.χ. κατέστρεψε εκ νέου την Κάμειρο η οποία, παρ' όλες τις καταστροφές, εξακολουθεί να κατοικείται έως την εποχή του αυτοκράτορα Ιουστινιανού και περίπου από το 2ο μ.Χ. αιώνα εξαφανίζεται σταδιακά ως πόλη, πιθανόν και εξαιτίας του νέου ισχυρού καταστροφικού σεισμού του 155 μ.Χ.

Ο Χριστιανισμός από τη στιγμή της γέννησης του άρχισε να εξαπλώνεται γρήγορα και η ενοποίηση της λεκάνης της Μεσογείου από τη Ρώμη βοήθησε πάρα πολύ γι' αυτό. Οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες, όμως, μαθαίνοντας τις ιδέες που πρέσβευε για ισότητα όλων των ανθρώπων, για το δικαίωμα των δούλων στην ελευθερία και για την μη αποδοχή της θεϊκής υπόστασης του αυτοκράτορα ξεκίνησαν διωγμούς εναντίον τους. Διωγμοί κατά των χριστιανών έλαβαν χώρα επί Νέρωνα για πρώτη φορά, και επί Διοκλητιανού για τελευταία. Το 313, ο Μέγας Κωνσταντίνος μαζί με το Λικίνιο εξέδωσαν το διάταγμα των Μεδιολάνων, που εγκαθιστούσε καθεστώς ανεξιθρησκίας σε όλη την αυτοκρατορία και άνοιγε το δρόμο στην εξάπλωση του χριστιανισμού. Ο Μέγας Κωνσταντίνος ήταν ο πρώτος Ρωμαίος αυτοκράτορας που είδε ευνοϊκά την εξάπλωση του χριστιανισμού και που φρόντισε για την αύξηση της δύναμής του. Ο Κωνσταντίνος αποφασίζει ότι η ανανέωση που χρειαζόταν η αυτοκρατορία και η νέα θρησκεία που εξαπλωνόταν ταχύτατα είχαν ανάγκη από μία νέα πρωτεύουσα και το 330 μ.Χ. μετέφερε την έδρα της αυτοκρατορίας στην πόλη που εκείνος έκτισε, τη Νέα Ρώμη ή Κωνσταντινούπολη. Μετά το θάνατο του Κωνσταντίνου, οι περισσότεροι αυτοκράτορες ήταν χριστιανοί, ή τουλάχιστον ήταν ευνοϊκοί απέναντι στο χριστιανισμό εκτός από τον Ιουλιανό (361-363) που προσπάθησε να σταματήσει την εξάπλωση του χριστιανισμού και να αναβιώσει την αρχαία ελληνική θρησκεία, προσπάθεια που εγκαταλείφθηκε μετά το θάνατό του σε εκστρατεία κατά των Περσών. Τελικά, στα τέλη του 4^{ου} αιώνα ο Θεοδόσιος Α' αναγνώρισε το χριστιανισμό ως την επίσημη θρησκεία του κράτους. Στη Ρόδο ο χριστιανισμός έκανε την εμφάνισή του πολύ νωρίς, χάρις και στο ιεραποστολικό έργο του αποστόλου Παύλου, αφού υπήρχε οργανωμένη εκκλησία ίσως και πριν τον 3ο

αιώνα. Έχουν καταγραφεί στο νησί γύρω στις 17 εκκλησίες βασιλικού ρυθμού, που ανάγονται στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους, εκ των οποίων οι έξι στη πόλη της Ρόδου.

Στη περιοχή του χωριού μας πρέπει να υπήρχαν πάρα πολλά διάσπαρτα ξωκλήσια όπως μαρτυρούν και τα διάφορα τοπωνύμια που υπάρχουν μέχρι σήμερα όπως: «Σημαντήρια», «Κλησίδα», «Αης Φουκάς», «Αης Γιάννης», «Αγία Μαρίνα», «Αφιλημιώνας», «Αη Σιερή». Σε κάποιες απ' αυτές τις περιοχές βρέθηκαν πολύτιμα εκκλησιαστικά κειμήλια τα οποία πουλήθηκαν στην πόλη, ενώ στην περιοχή «Σημαντήρια» σύμφωνα με τις διηγήσεις των προπαπούδων και προγιαγιάδων μας, υπήρχε μεγάλη τρισυπόστατη εκκλησία τα ερείπια της οποίας προσπάθησαν το 1912 Τούρκοι και Ιταλοί να ανασκάψουν αλλά δεν συνέχισαν, γιατί όπως μας διηγούνται οι γιαγιάδες μας, με το που ξεκίνησαν την ανασκαφή τους σάλεψε και άρχισαν να κτυπιούνται μεταξύ τους, άλλοι τυφλώθηκαν και άλλοι κουτσάθηκαν, εγκαταλείποντας έτσι την προσπάθεια και έκτοτε κανείς, ούτε και οι πιο αδίστακτοι αρχαιοκάπηλοι, δεν τόλμησαν να ξανασκάψουν και σήμερα τα τεράστια μάρμαρα καλύφθηκαν από τα σκίνα και τους ασπαλάθους. Επίσης στη σημερινή θέση της Καμείρου Σκάλας στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, 5^{ος} και 6^{ος} αιώνας μ.Χ. υπήρχε οικισμός με την ονομασία «Λύρος» ή «Λέρος». Οικισμός για τον οποίο δεν υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες καθόσον στην περιοχή δεν έχουν γίνει ανασκαφές λόγω μη εντοπισμού αξιόλογων αρχαιολογικών ευρημάτων πλην ενός παλαιοχριστιανικού ναού που υπήρχε στο ύψωμα πίσω από το μοναστήρι του Αγ. Γεωργίου, ο οποίος ήταν σκεπασμένος από χώματα και ισοπεδώθηκε στη προσπάθεια καλλιέργειας της περιοχής. Σε ανευρεθείσα παλαιοχριστιανική επιγραφή αναφέρεται «της εν Λύρω αγιωτάτης εκκλησίας». Τα διάφορα ισχυρά φυσικά φαινόμενα όπως πλημμύρες και σεισμοί, οι λεηλασίες του 469-70 μ.Χ. από τους πειρατές Ίσαυρους, μια ορεινή φυλή από την Μικρά Ασία, οι Πέρσες του Χοσρόη Β' που αποβιβάστηκαν στο νησί και το λεηλάτησαν το 620 μ.Χ., καθώς και το 653 μ.Χ. η επιδρομή των Σαρακηνών που κυριάρχησαν στο νησί μέχρι το 678, δεν άφηναν τις πόλεις αυτές να ευημερήσουν και οι πληθυσμοί τους αναγκάζονταν να μετακινούνται συνεχώς προς τα ορεινότερα σημεία της περιοχής μας.

Στο πέρασμα των χρόνων πόλεις, χωριά και οικισμοί χάνονται εξαιτίας επιδρομικών εισβολών βαρβάρων αλλά και από φυσικές καταστροφές, όπως ο τρομερός σεισμός του 515 μ.Χ. που μετέτρεψε σε ερείπια τη Ρόδο, έτσι στη θέση της «Λέρου» (σήμερα Λίρος) χτίζεται παραλιακά μια νέα πόλη τ' «Αγκώνια», στη θέση της σημερινής Καμείρου Σκάλας, ερείπια της οποίας υπάρχουν μέχρι και σήμερα, τα περισσότερα καταποντισμένα στο βυθό της θάλασσας, ενώ στον Λιρενό

ποταμό στην κορυφή ενός μικρού λοφίσκου, υπάρχει πέτρινος θρόνος όπου υπάρχει χαραγμένο το όνομα «ΣΩΦΡΟΣΥΝΗ».

Επίσης νοτιότερα του οικισμού της «Λέρου» και πιο κοντά στο βουνό Ατάβυρος δημιουργούνται ακόμα άλλες δύο νέες πόλεις τα «Κίταλα» και το «Καπί», πόλεις που χάνονται μετά τον τρομερό κατακλυσμό του 1476.

Το 1097 το νησί καταλαμβάνεται από τους Σταυροφόρους, ενώ την περίοδο εκείνη γίνεται πεδίο διεκδικήσεων από τις μεγάλες ναυτικές δυνάμεις της εποχής: τη Βενετία, τη Πίζα και τη Γένοβα. Μετά την άλωση της Πόλης το 1204 από τους Λατίνους της Δ΄ Σταυροφορίας, ο διοικητής του νησιού Λέων Γαβαλάς ανακήρυξε τον εαυτό του Δεσπότη του νησιού, διατήρησε την ανεξαρτησία της Ρόδου και των γειτονικών νησιών ερχόμενος αργότερα σε συμφωνία με τη Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας.

Στις 15 Αυγούστου 1309 η Ρόδος μαζί με πολλά νησιά της Δωδεκανήσου περιήλθε στην εξουσία των Ιπποτών του Τάγματος του Νοσοκομείου του Αγίου Ιωάννη της Ιερουσαλήμ, οι οποίοι έμειναν γνωστοί στην ιστορία ως Ιωαννίτες Ιππότες ή Ιππότες της Μάλτας. Το μοναχικό αυτό τάγμα όταν ιδρύθηκε στις αρχές του 12ου αιώνα, είχε πρωταρχικό σκοπό την μεταφορά και την περίθαλψη των χριστιανών προσκυνητών που έφθαναν στους Αγίους τόπους στον Ξενώνα της Ιερουσαλήμ. Γρήγορα όμως απέκτησε στρατιωτική οργάνωση και οι Ιππότες του χρησιμοποίησαν το νησί της Ρόδου ως προκεχωρημένο φρούριο των στρατιωτικών επιχειρήσεών τους εναντίον των Οθωμανών, κυρίως από τον 15ο έως τις αρχές του 16ου αιώνα.

Στα χρόνια κυριαρχίας των Ιπποτών το νησί ταλαιπωρήθηκε από δυνατούς διαδοχικούς σεισμούς κατά τα έτη 1464, 1468, 1474, τον τρομερό κατακλυσμό του 1476 και στη συνέχεια από τους φοβερούς πολύμηνους σεισμούς του 1480 και 1481 που συνόδευαν παλιρροιακά κύματα, με αποκορύφωμα τον κατακλυσμό του Δεκεμβρίου του 1481, με καταστροφή όλων σχεδόν των σπιτιών και θάνατο ανθρώπων. Στα 1474 σε διάταγμα που εξέδωσε ο Μ. Μάγιστρος Ορσίνι ορίζει σε ποια φρούρια θα συγκεντρωθούν οι κάτοικοι του νησιού σε περίπτωση που παρουσιασθεί εχθρός, διάταγμα το οποίο επαναλαμβάνει και το 1475. Μετά τον κατακλυσμό του 1476 ακολουθεί νέο διάταγμα του Ντωμπυσόν, μετά από τρία χρόνια σχεδόν το 1479, με νέες οδηγίες, οι οποίες προδίδουν μια τελείως διαφορετική κατάσταση αφού αχρηστεύονται ή αγνοούνται ορισμένα κάστρα, εμφανίζονται καινούργια μαζί με τους οικισμούς τους ενώ μερικοί από τους προϋπάρχοντες οικισμούς, όπως το «Καπί» και τα «Κίταλα», δεν μνημονεύονται. Οι δύο αυτοί οικισμοί ενώ αναφέρονται στο πρώτο Διάταγμα του 1475, όπου οριζόταν ότι οι κάτοικοί τους θα προστατεύονταν στο φρούριο της Σαλάκου, το οποίο διατηρούνταν καλά ως το 1809 που το κατεδάφισαν

οι Τούρκοι για να χτίσουν το τζαμί τους, δεν αναφέρονται στο διάταγμα του 1479, ενώ ο καθηγητής Παπαχριστοδούλου αποδίδει την καταστροφή των Κιτάλων στις επιδρομές του 1480 από τους Τούρκους.

Η αναστάτωση στην περιοχή μετά τον κατακλυσμό και τους σεισμούς είναι εντυπωσιακή, η κατάρρευση και οι κατολισθήσεις πρέπει να ήταν σημαντικές προς την κοιλάδα των Νάνων, η οποία εξελίσσεται χαμηλότερα σε πολύ εύφορη πεδιάδα προς τη θάλασσα. Μετά από τις μεγάλες καταστροφές του κατακλυσμού και των σεισμών του 1480-1481 οι επιζήσαντες κάτοικοι των οικισμών «Αγκώνια», «Κίταλα» και «Καπί», μαζί με ότι μπόρεσαν να περισώσουν, έφτιαξαν νέους οικισμούς μεταξύ αυτών και το χωριό Κάστελλος στα πέριξ του νεοανεγειρόμενου κάστρου. Τα χωριό Κάστελλος πήρε το όνομά του από το κάστρο που ονομάζεται Castel Nuono, είναι χτισμένο σε ψηλή βραχώδη τοποθεσία και επιβλέπει τη δυτική θάλασσα. Η οικοδόμηση του κάστρου αυτού πρέπει να άρχισε στα τελευταία χρόνια της εξουσίας του Μ. Μαγίστρου Ορσίνι (1476), συνεχίστηκε με τον Ντωμπυσόν (1476-1503), με τον Ντ' Αμπουάζ (1503-1512) και ίσως τελείωσε με τον προτελευταίο Μ. Μάγιστρο τον Ντελ Καρέττο (1513-1521) ένα χρόνο πριν την παράδοση της Ρόδου στους Τούρκους. Το κάστρο αυτό είναι μείγμα Βυζαντινής και Μεσαιωνικής τεχνοτροπίας και μέσα υπάρχουν τα ερείπια της Καθολικής εκκλησίας του Αγίου Παύλου, είναι ορθογώνιο και το βόρειο τμήμα βλέπει προς τη θάλασσα και τη Χάλκη. Ανατολικά του φρουρίου υπάρχουν δυο πύργοι με οικόσημα των μεγάλων Μαγίστρων Ντ' Αμπουάζ και Καρέττο ενώ σε άλλα σημεία υπάρχουν και τα διάσημα οικόσημα του πασίγνωστου Μαγίστρου Ντ' Ωμπυσόν, που επί διοικήσεώς του στα Δωδεκάνησα έχτιζε παντού φρούρια.

Αξίζει να σημειωθεί ότι πριν το σχηματισμό των οργανωμένων οικισμών-χωριών στην περιοχή μας, μεμονωμένες οικογένειες ζούσαν κατά ομάδες και εργάζονταν κοντά σε φυσικές πηγές νερού, όπου έκτιζαν με πέτρα και λάσπη μονόχωρα σπίτια (σταύλους) για να προστατεύονται οι ίδιοι και τα ζώα τους από τα διάφορα καιρικά φαινόμενα. Αφού καθάριζαν την πηγή έφτιαχναν μια γούρνα για να ποτίζουν τα ζώα τους και στη συνέχεια χαμηλότερα έσκαβαν ένα πιο μεγάλο λάκκο, την «βουστέρνα», στο μπροστινό κατηφορικό μέρος της οποίας άφηναν μια τρύπα που έφραζαν με ένα ξύλο, το «υπόστελλτο» τα οποίο έβγαζαν όταν ήθελαν να ποτίσουν. Απαραίτητο συμπλήρωμα του σταύλου ήταν ο «λινός», μια μικρή κτιστή στέρνα με πετρόπλακες στο πάτο της, όπου πατούσαν τα σταφύλια για να πάρουν τον μούστο και να φτιάξουν το κρασί τους και το πετιμέζι το οποίο εκτός από δυναμωτικό το είχαν ως φάρμακο για τις παιδικές αρρώστιες. Γύρω από τις πηγές αυτές έφτιαχναν τα περιβόλια όπου καλλιεργούσαν, με τη φυσική ροή του νερού που συγκέντρωναν στις στέρνες, οπωροφόρα δέντρα, συκιές, αμυγδαλιές, διάφορα λαχανικά και όσπρια. Στην ευρύτερη περιοχή, η

οποία έπαιρνε την ονομασία της από το όνομα του ιδιοκτήτη της, φύτευαν αμπέλια κι έσπερναν διάφορα σιτηρά. Την ονοματοδοσία της περιοχής τους μαρτυρούν και τα διάφορα τοπωνύμια που υπάρχουν μέχρι σήμερα όπως: «Κρητικού», «Κατσικά», «Μαυρονικόλα», «Κακούλη», «Κακοϊνίτενας», «Καρατζιά», «Μεμέττη», «Παπάκιων», «Χουσεϊνη», «Τσαφή», «Μιχαλάκια», «Κατιναρά» κ.ά.

Ο Bosio, χρονογράφος του Τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών της Ρόδου, μιλά πολύ συχνά για μετακινήσεις πληθυσμών ανάμεσα στα διάφορα νησιά και τη Ρόδο. Ο ίδιος αναφέρει στη διήγηση των γεγονότων της δεκαετίας 1470-1480 ότι κάτοικοι της Νισύρου είχαν καταφύγει στη Ρόδο εξαιτίας των επιδρομών του τουρκικού στόλου και ότι το 1475-1480 ο Μ. Μάγιστρος διέταξε να μεταφερθούν στη Ρόδο οι κάτοικοι της Χάλκης, της Τήλου και της Νισύρου, εκ των οποίων οι κάτοικοι της Χάλκης προτίμησαν να μεταφερθούν στα παρατταβύρια χωριά της δυτικής πλευράς του νησιού. Εξάλλου επί κυριαρχίας των Ιπποτών στο νησί της Ρόδου και έως το 1940 γίνονται κατά καιρούς εποικήσεις και μετοικήσεις πληθυσμών από και προς άλλα νησιά της Μεσογείου όπως την Κύπρο, την Κρήτη, κ.ά. με αποτέλεσμα την αλλοίωση των τοπικών γλωσσικών ιδιωμάτων και την διαμόρφωσή τους στη σημερινή τους μορφή. Στις 24 Φεβρουαρίου 1493 ο Μ. Μάγιστρος καρδινάλιος Ντωμπυσόν έδινε άδεια εγκατάστασης σε 10 οικογένειες από την Χάλκη στην περιοχή της Αγίας Μάρθας (Άμαρτος), που βρίσκεται απέναντι από την Χάλκη, προκειμένου να επιτηρούν όλη τη δυτική θάλασσα προς αποφυγή προσεγγίσεων από εχθρικούς στόλους ως έμπειροι ναυτικοί, σε αντίθεση προς τους άπειρους χωρικούς της Ρόδου. Οι δέκα οικογένειες της Χάλκης που ζήτησαν ή δέχθηκαν να εγκατασταθούν στην Αγία Μάρθα αποτελούσαν ένα μικρό σύνολο 42 ψυχών. Οι Χαλκήτες αναλάμβαναν την παρακολούθηση της θάλασσας σε αντάλλαγμα της γης που έπαιρναν για καλλιέργεια και βοσκή, δεν υπάγονταν στις αρχές και τις διατάξεις της Ρόδου αλλά απευθείας στον Μεγάλο Μάγιστρο ή σε προσωπικό απεσταλμένο του και ήταν ελεύθεροι να παντρεύουν τα μισά από τα παιδιά τους όπου θέλουν μέσα στα νησιά που το τάγμα εξουσίαζε, ενώ τα άλλα μισά ήταν υποχρεωμένοι να τα παντρεύουν εις τον αυτόν τόπον της Αγίας Μάρθας. Στην περιοχή της Αμάρτου υπάρχει μέχρι σήμερα ένα μικρό ξωκλήσι, αφιερωμένο στην Παναγία, κτισμένο στα θεμέλια παλαιότερου, ένας ερειπωμένος πύργος, που προβλεπόταν στο έγγραφο εγκατάστασης και αναφερόταν ως τελειωμένος, καθώς και χαλάσματα λασπόχτιστων σπιτιών.

Κατά την πάροδο των ετών οι κάτοικοι της περιοχής, μη αντέχοντας τις συχνές ληστρικές επιδρομές των αιμοβόρων πειρατών και για να γλιτώσουν από τις επιθέσεις αυτές, άρχισαν να μετακινούνται πιο ψηλά προς τους πρόποδες του Αταβύρου, με τους ασχολούμενους κυρίως με την αλιεία και την γεωργία να εγκαθίστανται στη σημερινή θέση της

Καστέλλου και τους ασχολούμενους, κυρίως με την κτηνοτροφία, να εγκαθίστανται ψηλότερα σε φυσικό πλάτωμα δημιουργώντας το χωριό Έμπωνα. Το όνομα του χωριού Έμπωνα προέρχεται από το δωρικό τύπο άμβων (άμβωνες: οι προσαναβάσεις των βουνών) και βρίσκεται σ' έναν στενό αναβαθμό στους πρόποδες του Αταβύρου, με μεγάλες χαράδρες στα δυτικά και απότομους γκρεμούς στα βόρεια. Η δημιουργία του χωριού μας κοντά σ' αυτό το φρούριο και λίγο στα βόρεια από τον οικισμό της Αγίας Μάρθας (Αμαρτος) φαίνεται ότι προκάλεσε και την εγκατάλειψη του οικισμού και την απορρόφηση των κατοίκων του από το νέο χωριό. Οι Καστελλενοί και οι Μπωνιάτες ήταν άνθρωποι ψηλοί, μελαχρινοί ή ξανθοί, ανακάτωμα ίσως από αυτόχθονες και Δωριείς.

Η καθημερινότητα των ανθρώπων της εποχής εκείνης ήταν ένας συνεχής μόχθος επιβίωσης αφού γίνονταν όλα χειρωνακτικά με ακούραστους συμπαραστάτες τα ζώα τους. Βοηθώντας ο ένας τον άλλο έφτιαχναν τα αγροτόσπιτά τους με πέτρες και λάσπη, τα οποία ήταν ορθογώνια, μονόχωρα, χρησιμοποιώντας την ανατολική μεριά τους για τους ίδιους και τη δυτική για τα ζώα τους. Απαραίτητο συμπλήρωμα του κάθε σπιτιού για την επιβίωση των ενοίκων του ήταν ο πετρόκτιστος φούρνος για το ψήσιμο του ψωμιού και για όσους είχαν αμπέλια ο «λινός», το πατητήρι, για το πάτημα των σταφυλιών και την παραγωγή του κρασιού τους.

Τα χωράφια τους τα καλλιεργούσαν με τον κασμά και την αξίνα μέχρι που μπήκε στη ζωή τους το «κυνί» που έφτιαχναν οι σιδεράδες της εποχής. Προνομιούχοι αυτοί που είχαν δύο βόδια, δύο γαϊδούρια, ή δύο μουλάρια γιατί έτσι έφτιαχναν ένα δικό τους «ζευγάρι», χωρίς να είναι αναγκασμένοι να κάνουν «συνεταιριά» προκειμένου να οργώσουν τα χωράφια τους. Έφτιαχναν ασβεστοκάμινα, όπου έψηναν τον ασβεστόλιθο και έφτιαχναν τις ασβεστόπετρες, τις οποίες αφού έλιωναν στο νερό μέσα σε ασβεστόλακκους, στη συνέχεια χρησιμοποιούσαν το μίγμα αυτό για να κτίζουν και ν' ασπρίζουν τα σπίτια τους, καθώς και τους κορμούς των δέντρων τους, προστατεύοντάς τα έτσι από τα παράσιτα. Επίσης τη σκόνη του ασβέστη την ανακάτωναν με τη στάχτη και ράντιζαν τ' αμπέλια, τα δέντρα και τα κηπευτικά τους αφού το μίγμα αυτό είχε αντιπαρασιτικές ιδιότητες. Καλλιεργούσαν καπνά για να φτιάχνουν τα τσιγάρα τους, βαμβάκια για να φτιάχνουν τα ρούχα τους, σιτάρια τα οποία άλεθαν αρχικά στους πέτρινους χερόμυλους και αργότερα στους νερόμυλους ή τους ανεμόμυλους για να φτιάχνουν αλεύρι και μ' αυτό το ψωμί και τα ζυμαρικά τους. Ακόμη έσπερναν φακές, σουσάμι, κριθάρι καθώς και άηλαμο και ρόι για τα ζώα τους. Επίσης καλλιεργούσαν ελιές, ο νοστιμότατος καρπός των οποίων αποτελούσε, μαζί με το ψωμί, μια από τις βασικές τροφές τους και από τις οποίες έπαιρναν το λάδι τους απαραίτητο για τη διατροφή τους αλλά και για τον φωτισμό των σπιτιών τους, αφού ήταν βασικό υλικό για τον λύχνο ή το φανάρι τους. Κάθε

αγροτόσπιτο αρχικά, και αργότερα κάθε γειτονιά, είχε και το αλώνι του, όπου συγκέντρωναν τα θερισμένα σπαρτά τους κι εκεί με τη βοήθεια των μεγάλων ζώων τους, που γύριζαν στο αλώνι πατώντας τα, έπαιρναν τους καρπούς, τους οποίους, αφού τους ξεχειρίζαν με τα «τριάχτυλα» για να ξεχωρίσουν από τα κόντυλα, τους περνούσαν από τα «κόρτινα» (αραιά κόσκινα) και τους αποθήκευαν στις «άρεκλες» για την κουμπάνια της χρονιάς τους, ενώ μάζευαν το άχυρο το οποίο έβαζαν σε μεγάλες βαμβακερές φαντές σακούλες, τις «αχερόμπουρτες». Στη συνέχεια το μετέφερναν στο σπίτι τους και από μια τρύπα της στέγης του το έριχναν στον «αμπλέχτη» (αχερώνα), ο οποίος ήταν σ' ένα τμήμα-γωνία του σπιτιού, στη μέσα μεριά του, δίπλα από κει που έβαζαν τα ζώα τους, περιφραγμένο με καλάμια και «ασπαλλούρους» όπου το αποθήκευαν και από εκεί το διοχέτευαν στα παχιά των ζώων για τροφή τον χειμώνα όταν δεν μπορούσαν να βγουν για βοσκή. Οδηγό για την κάθε τους καθημερινή ενασχόληση, προκειμένου να μαντέψουν τι καιρό θα έκανε, είχαν τ' άστρα και το φεγγάρι, την πορεία που είχαν τα σύννεφα στον ουρανό και το πέταγμα των πουλιών. Πριν ξεκινήσουν για τα χωράφια έπρεπε να ταΐσουν τα ζώα που θα έμεναν πίσω, κότες, γουρούνια, πρόβατα και κατσίκια, αν τα τελευταία δεν τα έπαιρναν μαζί τους. Ρολόι τους είχαν τον κόκορα που με το πρώτο λάλημα του, στις τέσσερις τα ξημερώματα, ξυπνούσαν για να ετοιμάσουν τα ζώα τους και να ετοιμαστούν και οι ίδιοι προκειμένου να ξεκινήσουν για τα χωράφια τους. Με το δεύτερο λάλημα, στις πέντε η ώρα το πρωί, έφευγαν από τα σπίτια τους και με το τρίτο λάλημα στις έξι η ώρα το πρωί ήταν στα κτήματα τους και άρχιζαν τις καθημερινές αγροτικές εργασίες τους, εργαζόμενοι σκληρά μέχρι να γείρει η μέρα οπότε έπαιρναν το δρόμο της επιστροφής για τα σπίτια τους. Η γυναίκα κάθε οικογένειας, εκτός από τη βοήθεια που προσέφερε στις γεωργικές εργασίες, ήταν επιφορτισμένη με το μέγλωμα των παιδιών, τη φροντίδα των οικόσιτων ζώων, την καθαριότητα τους σπιτιού, το μαγείρεμα, το ζύμωμα και το φούρνισμα του ψωμιού, το άρμεγμα των ζώων και το φτιάξιμο του τυριού, αφού έπηξε το γάλα που έπαιρνε από τα ζώα με την βοήθεια της πυτιάς, υλικό το οποίο έπαιρναν από το στομάχι μικρών ζώων που έσφαζαν το Πάσχα και που είχε φροντίσει να φυλάξει. Έπρεπε φροντίσει για το πλύσιμο των ρούχων της οικογένειας τα οποία μετέφερε ή στο ποτάμι ή όπου υπήρχαν πηγές με γούρνες όπως στο «Λιχτάρι», το «Χαλούρι», στου Καρακιόζη (η ονομασία αυτή προέκυψε γιατί η συγκεκριμένη πηγή μια είχε νερό και μια δεν είχε, σαν να κορόιδευε δηλαδή) και αργότερα στο οργανωμένο πλυσταριό του «Καλαμάρη». Εκεί αφού άναβε φωτιά, έβραζε νερό στο οποίο έριχνε αποξηραμένες φλούδες πορτοκαλιού, βασιλικό ή μυρτιά και στάχτη. Τοποθετούσε τα ρούχα στο κοφίνι για το «μπάδιασμα» και τα μούσκευε μ' αυτό το νερό, στη συνέχεια με τη βοήθεια του ξύλινου κόπανου τα κοπάνιζε πάνω στην «πλύστρα» (λεία πέτρα πλατιά), τα

σαπούνιζε με γνήσιο πράσινο σαπούνι, τα χερότριβε, τα ζέπλυνε με καθαρό νερό και τα άπλωνε πάνω στους θάμνους για να στεγνώσουν. Ασχολείτο επίσης με την επεξεργασία του βαμβακιού και των μαλλιών που έπαιρναν από τα ζώα τους, τα οποία αφού μετέτρεπε σε νήμα με την βοήθεια της «λονάρας», της ανέμης και του αδραχτιού, στη συνέχεια το ύφαινε στον αργαλειό και με τα υφάσματα που έφτιαχνε έραβε τα ρούχα και τα κλινοσκεπάσματά τους. Ο αργαλειός ήταν ένα από τα πολυτιμότερα εργαλεία κάθε νοικοκυράς και ως οικιακό εργαλείο είναι αρχαιότατο και αναφέρεται από τον Όμηρο ως ιστός, ενώ η θεά Αθηνά προστάτευε την υφαντική τέχνη γι' αυτό ονομαζόταν και «Εργάνη Αθηνά». Ο αργαλειός στην Ευρώπη αρχικά ήταν κάθετος αλλά μετά το 1300 παραγκωνίστηκε από τον οριζόντιο που ήταν γνωστός στην αρχαία Αίγυπτο από το 3.000 π.χ. Κάθετος αργαλειός με βαρίδια θεωρείται ότι αναπτύχθηκε κατά τη Νεολιθική εποχή (6.000 π.χ.). Σύμφωνα με τη μυθολογία η θεά Αθηνά, προστάτιδα της χειροτεχνίας και των καλών τεχνών είχε εφεύρει τον αργαλειό. Ο αργαλειός εκείνα τα χρόνια αποτελείτο από 2 κάθετα και 2 οριζόντια ξύλα μέσα από τα οποία πέρανε το νήμα στηριζόμενο σε κάτι καρφιά. Στην Ελλάδα γενικά και στο χωριό μας ήταν ευρέως διαδεδομένος ο «καθιστός» αργαλειός. Τελευταίες άξιες υφάντρες η Ευσταθία Κοντογιάννη και η Δέσποινα Μαυρουδάκη-Παπαθεοδωράκη.

Επίσης χρήσιμα επαγγέλματα της εποχής που έχουν εκλείψει πλέον ήταν του γανωματή ο οποίος γάνωνε τα καζάνια και τα χαρκώματα, του πεταλωτή ο οποίος πετάλωνε τα ζώα τους, του καλαθά ο οποίος έφτιαχνε καλάθια και κοφίνια, του σιδερά που έφτιαχνε μεταξύ άλλων και τ' απαραίτητα γι' αυτούς εργαλεία όπως κλεφτήρια, ταχράδες, κασμάδες, αξίνες, υνιά, κ.ά. και του αγγειοπλάστη που έφτιαχνε πήλινα πιθάρια για το λάδι ή το κρασί τους, «κουζιά», «βυτίνες», όπου διατηρούσαν στη σαλαμούρα τα τυριά ή τις ελιές τους, «πηδιακούς» όπου αποθήκευαν τα τσιρίγγια, τη χοιρόμιλα ή τον καβρουμά που έφτιαχναν από το λίπος ή το κρέας του χοίρου τους κάθε Χριστούγεννα, στάμνες, ξύστες για τη μεταφορά του νερού από τη βρύση, «χουμούρτια» και πήλινες λεκάνες μικρές και μεγάλες για τις ανάγκες των νοικοκυριών τους.

Η περίοδος της Ιπποτοκρατίας σηματοδότησε για τη Ρόδο εποχή ακμής, ως γέφυρα Ανατολής και Δύσης. Την ίδια περίοδο οι πειρατικές επιδρομές συνεχίζουν να ταλαιπωρούν το νησί μας. Οι Ιωαννίτες Ιππότες προνόησαν να θωρακίσουν το νησί επαρκώς κατά των τουρκικών επιδρομών και εφαρμόζουν αντίποινα με καταδρομές σε τουρκικά πλοία. Όμως, ο σουλτάνος Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής κατάφερε να πολιορκήσει το νησί και μετά από αντίσταση έξι μηνών να το καταλάβει – να του παραδοθεί – τελικά το 1522 από τους Ιωαννίτες Ιππότες που αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν και να εγκαταλείψουν το νησί

στους Τούρκους. Έκτοτε το πολυπόθητο φρούριο της Ρόδου, έχοντας δώσει εκατοντάδες μάχες με θάρρος εναντίον του εχθρού, περνά στους Τούρκους. Ακολούθησαν βάνουσα χρόνια τουρκικής κατοχής για το νησί, η πολιτισμική ανέλιξη σταμάτησε, οι κάτοικοι έζησαν την εξαθλίωση, την πείνα, τη φτώχεια, τις λεηλασίες, την ασέβεια στη θρησκεία τους, το θάνατο. Τούρκοι κατοικούσαν και στο χωριό μας οι οποίοι ασχολούνταν με τη γεωργία, τη κτηνοτροφία και με άλλα επαγγέλματα της εποχής και μέχρι σήμερα υπάρχουν τοπωνύμια που μαρτυρούν το πέρασμά τους από τον τόπο μας όπως «του Μεμμέτη το νερό», «του Τούρκου τ' Αρυάκι», «στου Χασάνη» κ.ά. Η κατάσταση αυτή διατηρήθηκε μέχρι τον 17ο αιώνα, όταν ο βενετός αρχιναύαρχος Φραγκίσκος Μοροζίνης ανέλαβε οριστικά την αρχηγία του ενετικού στόλου και από τη θέση αυτή άρχισε να καταστρώνει το σχέδιό του που ήταν η εκτόπιση των Τούρκων από το Αιγαίο και μεταξύ άλλων ναυτικών επιχειρήσεων το 1658 επιχειρεί απόβαση στην παραλία του χωριού μας, της Καστέλλου. Απέτυχε όμως όταν οι κάτοικοι της γειτονικής Χάλκης με σήματα φωτιάς ειδοποίησαν τη τουρκική φρουρά και τους Ρόδιους και τότε για να τους εκδικηθεί, επειδή δεν μπόρεσε να καταλάβει τη Ρόδο, εξόντωσε όλους τους κρυμμένους Χαλκήτες σε σπήλαιο, σ' ένα απότομο βράχο στη θέση «Αμιγλάι», 8 χλμ από το Νημποριό, ανάβοντας φωτιά στο στόμιο, αφού έκοψε όλες τις αμυγδαλιές και το οποίο έκτοτε ονόμασαν «Καμένο Σπήλιο». Ο φόβος των πειρατικών επιδρομών διατηρήθηκε μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα. Πειρατές από την Μπαρμπαριά (γαλοντζήδες), αλλά και οι «ζειμπέκοι» από τα παράλια της Μ. Ασίας, συγκροτούσαν ληστοσυμμορίες, πού είχαν χαρακτήρα σύγκρουσης με τη κεντρική οθωμανική εξουσία, αποδεκατίζοντας ανθρώπους και αγαθά, και εξαναγκάζοντας τους κατοίκους του νησιού να μεταναστεύουν στην Μικρά Ασία και την Αίγυπτο.

Τον 18^ο αιώνα κάτω από το ζυγό της Τουρκοκρατίας στο χωριό μας δεν υπήρχε δυνατότητα μόρφωσης των κατοίκων και δεν καταγράφηκαν στοιχεία, ούτε καν από κάποιους ιστορικούς της εποχής, που θα μπορούσαν σήμερα να μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τον ακριβή τρόπο διαβίωσης της καθημερινότητάς τους και τα διάφορα γεγονότα που συνέβαιναν στη περιοχή μας. Ήταν γνωστοί μεταξύ τους με τα μικρά τους ονόματα, όπως και στην αρχαιότητα, ενώ ξεχώριζαν ανάλογα με την περιοχή που έμεναν, το επάγγελμά τους (Παπα-Θεοδωρής, ο Κατσικάς κ.ά.), την κατατομή του σώματός τους (Κοντογιάννης, Ντελικανής κ.ά.), το χρώμα του δέρματός τους (Καρα-Γιάννης κ.ά.), την ιδιότητά τους (Παπάς, Επίτροπος κ.ά.), τον τόπο καταγωγής τους (Κρητικός, Καρπάθιος κ.α), από το μικρό τους όνομα ή ακόμα και από το παρατσούκλι τους, χαρακτηριστικό το παράδειγμα χωρικού που επειδή «τρώμαζε» τα πιτσιρίκια τον έλεγαν «Μπάη». Όταν

γεννιόντουσαν δε τα παιδιά τους τότε έλεγαν: για του Παπα-Θεοδωρή το παιδί ότι γεννήθηκε το Παπαθεοδωράκι, για του Επιτρόπου το Πιτροπάκι, του Κρητικού το Κρητικάκι, του Καρπάθιου το Καρπαθάκι, του Φώτη το Φωτάκι, του Μαυρουδή το Μαυρουδάκι, του Μπάη το Μπάκι, κ.ο.κ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα όταν άρχισαν οι πρώτες καταγραφές των κατοίκων να καταχωρηθούν με αυτά τα επίθετα πολλά από τα οποία υπάρχουν μέχρι σήμερα. Όσο για τα κορίτσια που γεννιόντουσαν η κόρη του Φώτη ήταν η Φωτίτσα, του Στέργου η Στεργίτσα, της Ρουμπινιώς η Ρουμπινίτσα, κ.ο.κ.

Το 1852 αποπερατώθηκε η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, για την οποία είχε δοθεί άδεια από τον Οθωμανό Διοικητή τη περιοχής και η οποία ανεγέρθηκε στη θέση παλαιότερης μικρότερης εκκλησίας του Αγίου, ενώ τα θυρανοίξια της έγιναν στις 3 Νοεμβρίου ανήμερα του Αη Γιώργη του Σποριάρη. Στο βιβλίο του συμπατριώτη μας Μιχάλη Εμμ. Θωμά, από την Απολακκιά, αναφέρεται ότι στις αρχές του 19^{ου} αιώνα το χωριό μας αριθμούσε 400 ψυχές, είχε μια εκκλησία τον Αγ.Γεώργιο με ένα ιερέα τον Θεοδωρή, ένα εξωκλήσι της Παναγίας (Άμαρτος) με υποστατικά ενώ οι κάτοικοι ήταν γεωργοί με μάνδρες σύμφωνα με σχετική καταγραφή του αρχαιολόγου-φιλόλογου Χάρη Κουτελάκη. Παρά το γεγονός ότι τα χρόνια αυτά ήταν χρόνια σκλαβιάς, η ειρηνική συνύπαρξη των Καστελλενών με τους Οθωμανούς βοήθησε στο να βρει πεδίο δράσης το προοδευτικό πνεύμα και η δίψα για μάθηση των Καστελλενών. Έτσι γύρω στο 1906 συλλαμβάνεται η ιδέα για την ίδρυση ενός σχολείου. Με την συνδρομή του τέκτονος εκ Λίνδου Θεόδωρου Φραντζή κτίζεται δαπάναις του Μητροπολίτη Ιωακείμ Βαλασιάδη και εγκαινιάζεται το έτος 1909 η «ΑΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΣΤΕΛΛΟΥ», όταν ιερέας στο χωριό μας ήταν ο πατέρας Νικόλαος Αμβροσιάδης. Από τότε τα μικρά Καστελλενόπουλα, σταμάτησαν να διδάσκονται για την ιστορία και τη θρησκεία μας στην εκκλησία από τον παπά του χωριού, με τα λιγοστά γράμματα που γνώριζε, είχαν πλέον τον δικό τους κατάλληλο χώρο και άξιους δασκάλους.

Η οθωμανική κατάκτηση του νησιού τερματίστηκε στις 4 Μαΐου 1912, όταν μετά τις μάχες της Ψίνθου και Ασγούρου οι Ιταλοί κατέλαβαν τη Ρόδο. Με την ιταλοτουρκική συνθήκη ειρήνης στο Ουσί (18-10-1912) ξεκίνησε η περίοδος της ιταλοκρατίας. Χαρακτηριστικό της ήταν η συστηματική προσπάθεια του μετέπειτα φασιστικού καθεστώτος να αποικιοποιήσει τα Δωδεκάνησα στα πλαίσια του imperium, προωθώντας την επιβολή του ιταλικού εθνικισμού στο τομέα του πολιτισμού, της θρησκείας και της γλώσσας αφού στα σχολεία απαγορεύτηκε η διδασκαλία της Ελληνικής ενώ έγινε υποχρεωτική η διδασκαλία της Ιταλικής. Ακόμα την εποχή εκείνη έγιναν έργα οδοποιίας, εκτεταμένες αρχαιολογικές έρευνες, αναστήλωση του κάστρου των Ιπποτών και βέβαια η μεγάλη τουριστική προβολή του

νησιού. Έγιναν επίσης συστηματικές ανασκαφές στην ψηλότερη κορυφή του Αταβύρου οι οποίες επιβεβαίωσαν την παράδοση. Αποκαλύφθηκε ο περίβολος του αρχαίου ναού διαρρυθμισμένου στην χριστιανική εποχή σε εκκλησία του Αγίου Ιωάννου, επιγραφές, καθώς και μικρά χάλκινα αναθήματα, επίσης και μερικές στέρνες για νερό. Με τα χρόνια η λατρεία του Αγίου Ιωάννου μεταφέρθηκε χαμηλότερα στις ανατολικές υπώρειες του βουνού, στην περιοχή «Αρταμίτη», μεταξύ Έμπωνα και Αγίου Ισιδώρου, όπου υπάρχει μέχρι σήμερα το μοναστήρι του Άη Γιαννιού.

Σε πείσμα των καιρών τα παιδιά του χωριού μας στο σχολείο τους, την ΑΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΣΤΕΛΛΟΥ», ικανοποιούσαν τη δίψα τους για μάθηση, αφού διδάσκονταν την ελληνική ιστορία και τα θαύματα της χριστιανικής θρησκείας από άξιους δασκάλους όπως την δασκάλα Αγλαΐα εκ Χάλκης και τους συγχωριανούς μας Αντώνιο Αμβροσιάδη, Στέργο Χατζηπαπάκη και αργότερα την Τριανταφυλλιά Χατζηπαπάκη, την Φανή Περάκη κ.ά. Ο Δάσκαλος Χατζηπαπάκης έγραψε και το βιβλίο του Δημοτικού της Φυσικής Ιστορίας Μέρος Β΄ Ζωολογία και Ανθρωπολογία, ενώ μαζί με τον δάσκαλο Αμβροσιάδη έγραψαν την Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας για την Γ΄ και Δ΄ τάξη του Δημοτικού, βιβλία βάλσαμο στα δύσκολα και στερημένα εκείνα χρόνια. Πρόεδρος τότε του χωριού μας ήταν από το 1914 ο καφεπώλης Γεώργιος Φιρογλάνης του Μόσχου, πρόθυμος να συνδράμει τους δασκάλους στο έργο τους. Το 1914 διορίζεται δάσκαλος στο σχολείο ο συγχωριανός μας Στέργος Χατζηπαπάκης, σε ηλικία 18 ετών, πρόθυμος να μεταδώσει τις γνώσεις του και την αγάπη του στα γράμματα σε μικρούς και μεγάλους. Οι δάσκαλοι του χωριού μας και οι δημογέροντες βλέποντας την τόση δίψα των παιδιών για μάθηση και την αγάπη τους προς τα λιγοστά βιβλία του σχολείου, συνέλαβαν την ιδέα ίδρυσης μιας βιβλιοθήκης, την οποία θα πλούτιζαν με πολλά και ενδιαφέροντα βιβλία. Έτσι και έγινε, μέσα στην Αστική Σχολή στεγαζόταν και η βιβλιοθήκη μέχρι το 1928, που εγκαινιάστηκε το νέο κτίριο όπου στεγάζεται μέχρι σήμερα. Εδιοικείτο από σωματείο το οποίο δια του προέδρου του απευθυνόταν σε άλλες βιβλιοθήκες ανά την Ελλάδα και διάφορους ευεργέτες όπως τον μεγάλο Ροδίτη ευεργέτη Ιωάννη Καζούλλη ο οποίος ήταν από τους μεγαλύτερους χορηγούς, αφού ήταν αυτός που έστειλε χρήματα και για την ανοικοδόμηση του νέου αυτόνομου κτιρίου.

Μεγάλη ήταν η συμβολή των συγχωριανών μας στα μεγάλα αιματηρά γεγονότα της 7^{ης} Απριλίου 1919, ημέρα του Πάσχα, όταν μετά το πέρας της Λειτουργίας και την ανάγνωση του Δημοψηφίσματος, υπέρ της Εθνικής μας αποκαταστάσεως, πρώτοι ορκίστηκαν και φώναξαν δυνατά «Είμαστε Έλληνες Ορθόδοξοι και θέλουμε Ελλάδα και Ένωση»!! Αμέσως μόλις ακούστηκαν οι ζητωκραυγές των ηρωικών κατοίκων του χωριού μας, οι Ιταλοί στρατιώτες όρμησαν εναντίον τους και άρχισαν να κτυπούν με τους υποκόπανους των όπλων, αδιακρίτως, άνδρες, γυναίκες

και παιδιά, τραυματίζοντας σοβαρά ένα παιδί όταν ξεκίνησε να τραγουδά εθνικό ελληνικό τραγούδι, ενώ οι Δημογέροντες του χωριού και συγχωριανοί μας συνελήφθησαν από τους Ιταλούς Καραμπινιέρους.

Από το 1912 έως το 1943 η νήσος Ρόδος διαιρείτο σε τρεις Μουδιρίες, Διοικητικές Περιφέρειες: της Ρόδου, της Καστέλλου και της Λίνδου. Η μεγαλύτερη ήταν της Καστέλλου με 16 χωριά και πρωτεύουσα Σταθμό Βασιλικών Καραμπινοφόρων, Ενωμοτία Βασιλικής Τελωνοφυλακής, Πταισματοδικείο, Ταχυδρομικό Εισπρακτορείο, Τηλεφωνείο, Τμήμα Τελωνειακό και Λιμενικό Γραφείο. Είχε επίσης ένα Ορθόδοξο Δημοτικό Σχολείο με τρεις δασκάλους και εξήντα μαθητές. Εκείνη την εποχή το καταπράσινο χωριό μας γνώριζε μεγάλη ακμή. Περί τα τέλη του 1921 ο διευθυντής του Δημοτικού Σχολείου δάσκαλος Στέργος Χατζηπαπάκης απευθύνεται προς τον Επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων Ρόδου και ζητά να του αποσταλεί ο κανονισμός των σχολικών βιβλιοθηκών, ο οποίος και του αποστέλλεται από τον τότε Επιθεωρητή κο Ραφτόπουλο, με την παράκληση να του γνωστοποιηθούν τα αποτελέσματα των ενεργειών για την σύσταση της σχολικής βιβλιοθήκης.

Το 1922 το χωριό μας είναι ελεύθερο από τους Τούρκους αλλά κατεχόμενο από το 1912 από του Ιταλούς, οι οποίοι δεν διστάζουν να παραδεχτούν τους Καστελλενούς για τον μεγάλο πατριωτισμό και την φιλομάθεια τους και σε έγγραφο της στρατιωτικής διοίκησης αναφέρουν μεταξύ άλλων ότι «εν Ρόδω υπάρχουν μόνον δύο βιβλιοθήκαι: μία εις Κρητηνίαν και μια εις το χωρίον Κρεμαστή...». Αυτή η βιβλιοθήκη της Καστέλλου έδωσε φως και γνώσεις, ελληνισμό, χριστιανισμό και κοινωνική συνδρομή στους φιλομαθέστατους Καστελλενούς. Εκδότες, δημοσιογράφοι, βιβλιοθήκες κι ευεργέτες απ' όλη την Ελλάδα και τον κόσμο έστελναν βιβλία και χρήματα για τη διάσημη, πλούσια και ξακουστή βιβλιοθήκη μας. Στις 22 Οκτωβρίου 1922, οκτώ ημέρες πριν επιβληθεί ο Φασισμός στην Ιταλία και τα Δωδεκάνησα ο μεγάλος ευεργέτης Ι. Καζούλης γράφει από την Αλεξάνδρεια, στον τότε πρόεδρο της Λαϊκής Βιβλιοθήκης κύριο Στέργο Μαστρογιαννάκη, γιατρό της περιοχής μας, ότι έδωσε εντολή στον οίκο Ελευθερουδάκη να τους αποσταλούν τα βιβλία που του ζητούσαν με επιστολή τους, με τις ευχές του προς ευόδωση του έργου τους. Στο φύλλο της εφημερίδας ΡΟΔΙΑΚΗ, η οποία τότε εκδιδόταν υπό καθεστώς ιταλικής λογοκρισίας, με ημερομηνία 28 Ιανουαρίου 1924, αναφέρεται ότι: «στις 14 Ιανουαρίου, ημέραν της Πρωτοχρονιάς κατά το εκκλησιαστικόν ημερολόγιον, οι δάσκαλοι και τα μέλη της εφορευτικής επιτροπής της βιβλιοθήκης, περιήλθαν μεθ' ετέρων πολλών νέων και μικρών καλλίφωνων μαθητών τας οικίας του χωριού ψάλλων τα κάλανδα υπέρ του ταμείου της βιβλιοθήκης και περισυνέλεξαν το όλον 583 φράγκα». Στις αρχές του 1927 ο τότε πρόεδρος της Λαϊκής βιβλιοθήκης Καστέλλου

παπα-Νικόλαος Αμβροσιάδης απευθύνεται εκ νέου προς τον εξαίρετο ευεργέτη Ι.Καζούλλη ζητώντας του να βοηθήσει στην ανέγερση ιδιαίτερου κτιρίου για την βιβλιοθήκη και αναγνωστηρίου και γνωρίζοντάς του ότι μέσα στις προθέσεις τους είναι το έργο της βιβλιοθήκης να μην περιορίζεται στο χωριό μας αλλά να επεκταθεί και στα γύρω χωριά. Με την από 19-5-1927 απαντητική επιστολή του γνωρίζει στον παπα-Νικόλα ότι συμφωνεί πως πρέπει το έργο της βιβλιοθήκης να επεκταθεί σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ακτίνα, του συνιστά να μην περιορισθούν μόνο στην ίδρυση της νέας βιβλιοθήκης, αλλά να εντείνουν τις προσπάθειές τους ώστε να εμφυσήσουν στον λαό την αγάπη προς το έργο και συνεπώς προς την μόρφωση δηλώνοντάς του ότι είναι πρόθυμος να βοηθήσει το έργο τους ζητώντας του να του αποστείλει: α) σχέδιον του κτιρίου υπό μελέτη στο οποίο θα αναφέρεται αν η νέα βιβλιοθήκη θα ανεγερθεί σε οικόπεδο που απέχει από τη Σχολή ή αν γίνει εντός του περιβόλου αυτής, β) προϋπολογισμό των απαιτούμενων δαπανών, γ) το υπάρχον ποσό του ταμείου τους και πόσα είναι τα ετήσια έξοδά τους, δ) ποιοι είναι οι τακτικοί πόροι του σωματείου της βιβλιοθήκης και πόσα τα ετήσια έσοδα και ε) τους ζητά κατάλογο των υπαρχόντων βιβλίων για να εκτιμήσει τις υπάρχουσες ελλείψεις. Στη συνέχεια στις 16 Αυγούστου 1927, επί Ιταλού Διοικητού Μάριο Λάγκο, ο αείμνηστος ευεργέτης στέλνει βιβλία και εν αρχή 50 λίρες Αγγλίας γνωρίζοντάς τους ότι θα λάβουν άλλες 100 λίρες όταν θα άρχιζαν οι εργασίες ανοικοδόμησης. Προσέφεραν ακόμη το 1921 ο έμπορος συγχωριανός μας Γεώργιος Μοσχής 100 ιταλ. Φράγκα, ο δικηγόρος Ρόδου Γεώργιος Γεωργιάδης το 1922 ιταλ. Φράγκα 100 και τον ίδιο χρόνο ο γιατρός Στέργος Μαστρογιαννάκης 28 βιβλία κυρίως πατριωτικά και 140 ιταλ. Φράγκα. Αποτέλεσμα όλων αυτών των προσπαθειών ήταν τα εγκαίνια του νέου κτιρίου της βιβλιοθήκης το 1928, με τον μεγαλόψυχο ευεργέτη μας να αποστέλλει ακόμη 183 βιβλία μεγάλης αξίας, επιστημονικά εκπαιδευτικά, μυθιστορήματα, σχολικά κ.ά. Η βιβλιοθήκη της Καστέλλου αποτελούσε ένα κόσμημα της εποχής και ήταν γνωστή για το πλήθος των βιβλίων της, τη φιλομάθεια των κατοίκων καθώς και τη σπανιότητα αυτών. Το φως της γνώσης που προσέφερε βοηθούσε να γίνονται τα χρόνια της σκλαβιάς πιο φωτεινά, ως την απελευθέρωση, που το φως αυτό συνέχισε να καθοδηγεί στους δρόμους της γνώσης τα ελεύθερα πλέον νιάτα. Στο μεταξύ όμως γύρω στο 1937-1938 ήρθαν στο χωριό μας άνθρωποι δικοί μας, Έλληνες, που σε αντίθεση με τους κατακτητές πίστευαν ότι τα βιβλία μας οδηγούσαν σε δρόμους αντίδρασης και έπρεπε να εξαφανιστούν, να καούν, να καταστραφούν!!. Εδόθη λοιπόν διαταγή να παραδοθούν στην πυρά. Τότε οι χωριανοί προσπάθησαν με κάθε τρόπο να φυγαδεύσουν κάποια βιβλία προσπαθώντας να διασώσουν όσα μπορούσαν. Όταν και πάλι συγκέντρωσαν οι συγχωριανοί μας ότι είχε απομείνει και

ξαναλειτούργησαν τη βιβλιοθήκη ήρθαν οι Γερμανοί και έκαναν το οίκημα αίθουσα χορού. Έτσι όλος ο πλούτος εξανεμίστηκε με αποτέλεσμα σήμερα να μην υπάρχουν τα σπάνια και πολύτιμα βιβλία της εποχής εκείνης. Γύρω όμως, στο 1985 νέοι και νέες του χωριού μας έκαναν τις πρώτες προσπάθειες για να διασώσουν ότι είχε απομείνει από τα βιβλία και να τα συντηρήσουν, με την συνδρομή των τότε κοινοταρχών Δημητρίου Καραγιάννη και Εμμανουήλ Πιτροπάκη. Μετά από υπεράνθρωπες προσπάθειες που κατέβαλε ο πολιτιστικός σύλλογος του χωριού, προκειμένου να ανακαινισθεί το κτίριο της βιβλιοθήκης και να γίνει ηλεκτρονική καταχώρηση των βιβλίων, σήμερα διατηρείται πλήρως ανακαινισμένη και γίνεται ακόμη και διαδικτυακός δανεισμός των βιβλίων της σε κάθε ενδιαφερόμενο.

Κατά τις δεκαετίες 1920 και 1930 οι γεωργοί του χωριού μας, παρά το γεγονός ότι βρίσκονταν κάτω από την μπότα των Ιταλών κατακτητών, άρχισαν ν' αναζητούν τρόπους για την καλύτερη ύδρευση και άρδευση των κτημάτων τους. Στο καταπράσινο χωριουδάκι μας υπήρχαν άφθονες πηγές με κρυστάλλινα καθαρά νερά που ανάβλυζαν στις πλαγιές των λόφων που το περιτριγυρίζουν και απ' αυτές πότιζαν τους μικρούς κήπους τους που, με τη μέθοδο και της ανταλλαγής των προϊόντων, κάλυπταν τις ανάγκες των κατοίκων σε λαχανικά και φρούτα. Με την πάροδο του χρόνου όμως αυξάνονταν οι κάτοικοί του και μαζί με αυτούς και οι ανάγκες για την παραγωγή περισσότερων αγροτικών προϊόντων. Δεν επαρκούσαν πλέον οι λίγες ποσότητες λαχανικών και συναφών πρώιμων προϊόντων που παράγονταν με την βοήθεια των τρεχούμενων νερών από τους γόνιμους αλλά λιγοστούς κήπους του χωριού μας, έτσι άρχισαν ν' αναζητούν περισσότερες ποσότητες νερού στις πεδινές περιοχές και τα γύρω ξεκαμπίσματα για όψιμες καλλιέργειες και το πότισμα των δέντρων. Ξεκίνησαν ν' ανοίγουν πηγάδια στο Λίρο, στην Κοπριά, στην Αμμουά, στους Κάμπους, ακόμα και τριγύρω του χωριού, τα οποία στη συνέχεια έκτιζαν γύρω-γύρω με πέτρες για περισσότερη ασφάλεια και για να μην κυλά το χώμα και σελώσει το πηγάδι, ενώ άρχισαν να ψάχνουν τρόπους για την άντληση του νερού που θα βοηθούσε στην καλλιέργεια των κτημάτων τους. Το πιο παλιό πηγάδι, που θυμάται ο κυρ-Νικόλας ο Χατζάκης, γεννημένος το 1920, το είχε ανοίξει γύρω στο 1900 ο Ιωάννης Κρητικός με τη γυναίκα του την Παρασκευή στον Καλαμάρη, στο κάτω μέρος του σημερινού γεφυριού, και για την άντληση του νερού χρησιμοποιούσε χειροποίητη «τρούμπα» (αντλία) την οποία είχε φέρει από την Τουρκία.

Το πρώτο αντλητικό μηχάνημα, που χρησιμοποιήθηκε από τον Γεώργιο Χατζηνικολάκη του Ιωάννη, ήταν το «γεράνι». δηλ. ένα εργαλείο που αποτελείτο από δυο μεγάλα και πολύ χοντρά ξύλα το διχαλωτό αγερανόστυλο, το αντίβαρο και την αντένα, στην οποία

δενόταν ένα μακρύ ξύλο ή κλιματόβεργα που είχε στην άκρη προσδεμένο ένα ξύλινο κουβά με τον οποίο αντλούσε το νερό του πηγαδιού, τον ανέβαζε στην επιφάνεια και τον άδειαζε στον «καταπότη» του νερού που συνδεόταν με τ' αυλάκια του κήπου. Το εγκατέλειψε όμως γρήγορα γιατί ήταν πολύ κουραστικό και γύρω στο 1937 το αντικατέστησε με τον ξύλινο νερόμυλο που εκινείτο με τη βοήθεια του ανέμου και είχε προσαρμοσμένη στο σύστημά του την «τρούμπα» (υδραντλία). Η κίνηση του ανεμονερόμυλου γινόταν με τον άνεμο, που πίεζε διαδοχικά τα τριγωνικά πανιά του μύλου, που ήταν καρφωμένα στα φτερά (αντενάκια) της φτερωτής, η κίνηση μεταδιδόταν στην αντλία που δια μέσου ενός σωλήνα τραβούσε το νερό από το πηγάδι και στη συνέχεια έπεφτε στην στέρνα που βρισκόταν δίπλα στο πηγάδι και από κει πότιζαν τα μποστάνια και τα δέντρα τους. Οι πρώτοι που εγκατέστησαν ξύλινο ανεμονερόμυλο στο πηγάδι τους μέσα στο χωριό ήταν οι θείοι του δασκάλου του χωριού μας Στέργου Χατζηπαπάκη, Κων/νος και Στεργούλα Τριανταφυλλάκη και ακολούθησαν ο Φώτης Φωτάκης του Νικολάου στον «Φιρίονα» και ο Νικόλαος Μαριεττάκης του Σταύρου (Αμερικάνος) στ' «Αλώνια». Επίσης ξύλινους ανεμονερόμυλους είχαν στο «Παραπόταμο» ο Ιωάννης Γ.Χατζηνικολάκης, ο οποίος είχε άλλους δύο στον «Λίρο». Στον «Λίρο» επίσης είχαν ανεμονερόμυλους οι Γεώργιος Ι. Χατζηνικολάκης, Φώτης Ντελλάκης του Γεωργίου, Νικόλαος Παπαθεοδωράκης του Γεωργίου, Αντώνιος Καρελλάκης του Ιωάννη και Σάββας Καραγιάννης του Δημητρίου. Μέσα σε λίγα χρόνια ο ξύλινος πύργος του ανεμονερόμυλου αντικαταστάθηκε με σιδερένιο πύργο (αμερικάνικη τρούμπα), που ήταν κατά πολύ στερεότερος και ψηλότερος «για να τόνε πιάνει» ο αέρας σ' όποιο σημείο κι αν τον έστηναν. Τέτοιες «αμερικάνικες τρούμπες», την τοποθέτηση των οποίων έκανε Φανενός τεχνίτης, είχαν στην «Αμμουά» ο Ιωάννης Γ. Χατζηνικολάκης, στον «Λίρο» ο Εμμανουήλ Ζαννάκης του Γεωργίου και στο χωριό οι Ιωάννης Ραϊσιάκης του Φωτίου, Γεώργιος Φωτάκης του Ιωάννη και Ιωάννης Κυριακουλλάκης του Σπύρου (Σφυράκη). Όμως με την πάροδο των ετών η τεχνολογία προχώρησε αλματωδώς με αποτέλεσμα να εκτοπίσει τον ανεμονερόμυλο με τα βενζινοκίνητα και αργότερα ηλεκτρικά αντλητικά μηχανήματα, γιατί μ' αυτά το πότισμα γινόταν πολύ πιο γρήγορα και ξεκούραστα, χωρίς να υπάρχει εξάρτηση από το φύσημα ή όχι ανέμου, για να κινηθεί ο μύλος. Έπειτα ήρθε η μέθοδος των γεωτρήσεων, για την άντληση νερού από μεγάλο βάθος, οι οποίες στράγγισαν τις πηγές και στέρεψαν τα πηγάδια αφήνοντας ελάχιστες «τρούμπες», άλλες να στέκουν αγέρωχες παρά την επιμονή του ανέμου και άλλες να κείτονται λαβωμένες από τη φθορά του χρόνου σαν φαντάσματα μιας άλλης ξεχασμένης εποχής, με τις στέρνες τους να χάσκουν άδειες προσμένοντας πλέον το νερό της βροχής για να δροσιστούν. Στο χωριό μας στέκουν ακόμα όρθιες αλλά πληγωμένες

χωρίς φτερά, δίπλα από τις άδειες στέρνες τους, τρεις «τρούμπες» σιδερένιες (αμερικάνικες) του Ιωάννη Κυριακουλλάκη (Σφυράκη) στο κάτω χωριό, του Γεωργίου Φωτάκη στο «Χαλούρι» και του Ιωάννη Ραϊσάκη στον «Φιριόνα».

Η συνθηκολόγηση της Ιταλίας, το 1943, και η κατάληψη των Δωδεκανήσων από τους Γερμανούς τερμάτισε την ιταλική παρουσία στο νησί. Αφού το νησί και οι κάτοικοί του έζησαν πέντε μαρτυρικά χρόνια βιώνοντας όλη τη θηριωδία των Γερμανών κατακτητών. Στο χωριό μας έκαναν νυκτερινές εφόδους, έψαχναν τα σπίτια και έπαιρναν ότι αγαθά είχαν στα σπίτια τους οι χωριανοί, απειλώντας τη ζωή τους με τουφεκισμό. Τα Χριστούγεννα έσφαζαν κρυφά τους χοίρους και έκρυβαν το κρέας έξω από τα σπίτια τους για να μην το βρουν οι Γερμανοί γιατί υπήρχε κίνδυνος ακόμη και για τη ζωή τους. Το 1944 ξέσπασε μεγάλη επιδημία γαστρεντερίτιδας που είχε ως αποτέλεσμα να βρύνε τον θάνατο πάρα πολλά μικρά παιδάκια, είχε οικογένεια που είχε χάσει ακόμα και δύο παιδιά. Όλες σχεδόν οι οικογένειες ήταν πολύτεκνες και το σχολείο είχε πολλά παιδιά. Το 1948, ύστερα από τη σύντομη κατάληψη της Ρόδου από τους Άγγλους, τελικά το νησί ενσωματώνεται στο ελληνικό κράτος. Όλοι οι κάτοικοι της Ρόδου μεταξύ αυτών και οι κάτοικοι των χωριών μας άρχισαν να αναπνέουν τον αέρα της ελευθερίας προσπαθώντας να αναγεννηθούν μέσα από τις στάχτες τους. Οι δυσκολίες όμως δεν σταμάτησαν, οι άνθρωποι του χωριού μας τα έφερναν δύσκολα στην καθημερινότητά τους αφού δεν υπήρχαν οι στοιχειώδεις υποδομές. Ο φωτισμός εξακολουθούσε να γίνεται με τις λάμπες πετρελαίου, το νερό το κουβαλούσαν στα σπίτια με τις στάμνες από τις βρύσες για να μαγειρέψουν και να κάνουν το μπάνιο τους, τουαλέτες δεν υπήρχαν και συνεχιζόταν οι συγκατοίκηση ανθρώπων και ζώων. Γύρω στο 1920 φτιάχτηκαν από μαστόρους-κτίστες τα πρώτα «πολυτελή» σπίτια, με ανώι και κατώι, από Καστελλενούς που είχαν κάποιο αξίωμα και την απαιτούμενη οικονομική δυνατότητα. Από το 1928 άρχισαν να κτίζονται τα νεότερα σπίτια σε σχήμα γάμα με τρία δωμάτια, την κουζίνα, της οποίας το δάπεδο ήταν από πηλό, τη σάλα με τσιμεντένιο πάτωμα και την κρεβατοκάμαρα με ξύλινο δάπεδο όπου έστρωναν την μεγάλη ψάθα και από πάνω προβιές από τα ζώα τους, «χρέμες» ή κουρελούδες φτιάχνοντας έτσι κρεβάτι για τα παιδιά τους. Το ηλεκτρικό ρεύμα ήρθε στο χωριό το 1969 και μετά από 2-3 χρόνια μπήκε και το νερό στα σπίτια κάνοντας πιο εύκολη τη καθημερινότητα των κατοίκων. Εκτός από την ενασχόληση με τις αγροτικές δουλειές δεν υπήρχαν άλλες εργασιακές δυνατότητες, ειδικά για τους νέους, έτσι γύρω στο 1960 άρχισε η αιμορραγία της μετανάστευσης. Πάρα πολλοί νέοι και νέες από το χωριό μας αναζήτησαν μια καλύτερη τύχη σε άλλες ξένες χώρες όπως Αυστραλία, Γερμανία, Βέλγιο, Αμερική κι όπου αλλού τους προσφερόταν δουλειά. Οι πρώτοι μετανάστες από το χωριό μας πήγαν

στην Αμερική γύρω στο 1910 απ' όπου το 1912 έφεραν την πρώτη φωτογραφική μηχανή, οπότε βγήκαν και οι πρώτες ελάχιστες οικογενειακές φωτογραφίες. Πολλοί από τους συγχωριανούς μας που μετανάστευσαν εργάστηκαν σκληρά, έκαναν οικονομίες και όταν επέστρεψαν ξανά αξιοποίησαν στον τόπο μας τις απολαβές του μόχθου τους, βοηθώντας έτσι και στην ανάπτυξη του, ενώ άλλοι έκαναν οικογένειες και παρέμειναν στην ξενιτιά χωρίς ποτέ να λησμονήσουν τις ρίζες τους και το χωριό που τους γέννησε.

Ξεχωριστή είναι η παραδοσιακή φορεσιά, που από το 1900 μέχρι σήμερα φορούσαν οι γυναίκες του χωριού μας, η οποία σήμερα είναι ευρύτερα γνωστή ως «Ροδίτικη φορεσιά», επικρατώντας των υπόλοιπων παραδοσιακών ενδυμασιών του νησιού λόγω των πολύχρωμων κεντημάτων της «πουκαμίσας» σε χειροποίητο υφαντό ύφασμα, των πολύχρωμων σιριτιών και κορδελών ραμμένων συμμετρικά στο «εξωφούστανο», του όμορφου πολύχρωμου κεφαλομάντηλου που στολίζει περίτεχνα το κεφάλι της γυναίκας με το ιδιαίτερο δέσιμό του, και των εντυπωσιακών χειροποίητων στιβανιών από τραγίσιο δέρμα που τη συμπληρώνουν. Θεωρείται μια από τις ωραιότερες παραδοσιακές φορεσιές της Χώρας μας και εντυπωσιάζει τις χιλιάδες των τουριστών που επισκέπτονται το νησί μας καθώς σήμερα αποτελεί ένα από τα πιο ωραία παραδοσιακά σύμβολα της Ρόδου. Η φορεσιά αυτή εξακολουθεί να είναι η κυρίαρχη παραδοσιακή φορεσιά για το χωριό μας καθώς και για το αδελφό χωριό Έμπωνα, αφού οι ρίζες των περισσότερων κατοίκων του Έμπωνα ξεκινούν από την Κρητηνία, όπου υπάρχει και φυλάσσεται η παλαιότερη φορεσιά, η οποία υφάνθηκε, ράφτηκε χειροποίητα και κεντήθηκε το 1896 με 1898 από την Παναγιούλα Σταματέλου-Κοντουδάκη για να την φορέσει την Δευτέρα του γάμου της. Η φορεσιά αυτή δόθηκε στην εγγονή της Παναγιούλα Κοντουδάκη-Φωτάκη και σήμερα βρίσκεται στη κατοχή της τρισεγγονής της Παναγιούλας Μαυρουδάκη-Φαρμάκη σε άριστη κατάσταση.

Οι κάτοικοι του χωριού μας όλους τους αιώνες της υπόδουλης ζωής τους, έφτιαχναν τα ενδύματά τους από δικές τους πρώτες ύλες, όπως μαλλί και δέρμα που έπαιρναν από τα ζώα τους, νήματα που έφτιαχναν από το βαμβάκι που καλλιεργούσαν ή το μαλλί των ζώων τους και αργότερα από μετάξι το οποίο έπαιρναν από τους μεταξοσκώληκες που εξέτρεφαν. Οι γυναίκες αγρότισσες έπλυναν, μαγγάνιζαν το μαλλί ή το βαμβάκι, το λανάριζαν, το αδράχτιζαν με τη βοήθεια της ανέμης, το έκλωθαν με τη ρόκα και στη συνέχεια το στημόνι το ύφαιναν στην βουά (αργαλειό). Αφού ύφαιναν το μαλλί και το βαμβάκι, φτιάχνοντας το ράσено ύφασμα και το βαμβακερό, αντίστοιχα, έκοβαν και με τη βοήθεια της «σακοράφας» έραβαν τα ρούχα τους χρησιμοποιώντας ανάλογα με την εποχή το κατάλληλο ύφασμα, ράσено για τον χειμώνα και βαμβακερό για το καλοκαίρι. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αναπτύχθηκε

στην Κάστελλο το εμπόριο με αφετηρία το λιμάνι της «Κοπριάς», οι έμποροι από τη Σύμη, τη Χάλκη, την Αλεξάνδρεια, την Αίγυπτο, την Ανατολή άρχισαν να φέρνουν υφάσματα, βελούδα, κλωστές, σιρίτια, μαντήλια. Ήρθαν οι βαφτάδες και τα λευκά υφαντά άρχισαν να βάφονται μαύρα ή μπλε. Τότε αρχικά φτιάχνεται το **μαύρο εξωφούστανο** εφαρμοστό στο μπούστο, με σούρα στη μέση και μαύρη ζώνη που την έπλεκαν με τα «καλαμάκια», ενώ στη συνέχεια το συναντάμε με «βατάνια» στο μπούστο και τρεις ή τέσσερις σειρές «βατάνια» στο ποδόγυρο.

Μέσα από αφηγήσεις, παλιές φωτογραφίες αλλά και από εκδηλώσεις με παραδοσιακές ενδυμασίες, μάθαμε ότι **το πρώτο γυναικείο ένδυμα** του χωριού μας, της Καστέλλου και σήμερα Κρητηνιάς, ήταν το «**κουφτιάνο**», μονοκόμματη λευκή πουκαμίσα με μακριά μανίκια και σούρα στη μέση, από υφαντό ύφασμα βαμβακερό ή ράσено ανάλογα με την εποχή. Λεπτομέρεια της ύφανσης στον ποδόγυρο της πουκαμίσας και στην άκρη των μανικιών ήταν τα «πλουμάκια» υφασμένα με βαμμένο στημόνι από φυτικά υλικά. Στο κεφάλι έδεναν υφαντό λευκό ύφασμα σαν πετσέτα ενώ στα πόδια φορούσαν κάλτσες φτιαγμένες από στημόνι και μπότες από κατεργασμένο δέρμα ζώου. Ανάλογη ήταν και η ανδρική φορεσιά που αποτελείτο από λευκό υφαντό πουκάμισο, λευκή υφαντή βράκα (σαλβάρι) που σούρωνε στη μέση, κάλτσες και στιβάνια.

Την τοπική-καλή φορεσιά οι κοπέλες της Κρητηνιάς την φορούσαν από την παιδική τους ηλικία. Είχαν μάλιστα καθιερώσει να «γκινιάζουν» καινούρια φορεσιά στις μεγάλες Χριστιανικές εορτές όπως Χριστούγεννα, Μεγάλος Λόγος (Ανάσταση) καθώς και σε γιορτινές εκδηλώσεις (αρραβώνες, πανηγύρια). Ενδυματολογικά μπορούμε να την κατατάξουμε στην κατηγορία της φορεσιάς με φουστάνι αφού αποτελείται από το πουκάμισο με πλούσια κεντήματα στο ποδόγυρο, στα μανίκια και στην τραχηλιά (γύρω από τον λαιμό), την άσπρη μακριά βράκα, το φουστάνι που φοριέται πάνω από το πουκάμισο, το ζωνάρι, τον κεφαλόδεσμο και τα υποδήματα. Ένα από τα κύρια κομμάτια της, το πουκάμισο, η λεγόμενη και πουκαμίσα (αλλού συναντάται και ως μαλιόλα ή γρίσπα), είναι λευκό με σούρα στη μέση και άνοιγμα στο στήθος το οποίο κλείνει με δύο κορδονάκια «τα θηλύκια» και είναι από βαμβακερό ύφασμα το οποίο ύφαιναν στην «βουά» (αργαλειός) οι ίδιες οι γυναίκες. Για να φτιαχτεί χρειαζόταν 4-5 μέτρα ύφασμα το οποίο χωρίζεται σε τέσσερα «πετσιά» (κομμάτια) που στη συνέχεια ενώνονταν μεταξύ τους με τις «βούγιες» (ραφές). Ιδιαίτερη τέχνη και μεγάλη δεξιότητα απαιτείτο για να γίνουν τα «πλουμάκια», ψιλοδουλεμένα κεντήματα που στόλιζαν το στήθος, την άκρη των μανικιών και το γύρο της πουκαμίσας, τα οποία προσδιόριζαν το γούστο και την επιδεξιότητα της γυναίκας που τα κεντούσε και έκαναν την κάθε φορεσιά ένα

ξεχωριστό κομμάτι. Το καθένα απ' αυτά τα πλουμάκια είχε και τη δική του ονομασία όπως: τυλιάδια, τσαττισμένα, πινακοτήλλια, φτερά τα οποία κεντιούνταν από την ανάποδη, μηλιές, μισομηλιές, αστρουάκια (αστεράκια), πινάκια, καραφύλλια, χαρκιτάκια, άγκωνα, βωλαράκια, κατσουνάκια τα οποία κεντιούνταν από την ανάποδη, ματάκια, ενώ το κέντημα που γίνεται κάθετα στις ραφές του γύρου της πουκαμίσας και μοιάζει με μικρό σκίσιμο λέγεται γρίππος. Στον γρίππο κεντούσαν ματάκια και μισοβώλαρα ή κατσουνάκια. Στον μπούστο της πουκαμίσας άλλες γυναίκες κεντούσαν τυλιάδια πανωτά τα οποία κεντούσαν οριζόντια καθώς και φτερά, ενώ άλλες δεξιά και αριστερά του ανοίγματος του μπούστου κεντούσαν μηλιές στο κέντρο, μισομηλιές δεξιά και αριστερά από τις μηλιές και στόλιζαν τις άκρες με άγκωνα και βωλαράκια. Γύρω από τη λαιμόκοψη κεντούσαν φεστόνι με βαγιά. Στο κάτω μέρος του γύρου άλλες γυναίκες κεντούσαν καραφύλλια με το μάτι και στο πάνω μέρος του γύρου κεντούσαν την στράτα ενώ τον γρίππο τον στόλιζαν με τυλιάδια, άλλες γυναίκες πάλι στο κάτω μέρος κεντούσαν τη στράτα ανάποδα πλουμισμένη, πινάκια με τρία χαλιά, άγκωνα και φτερά ενώ το γρίππο τον στόλιζαν με μισομηλιές, μισοβώλαρα και τυλιάδια. Στο τελείωμα των μανικιών άλλες γυναίκες κεντούσαν τυλιάδια, βωλαράκια και άγκωνα ενώ άλλες κεντούσαν χρωματιστά τυλιάδια με φτερά. Κάτω από την πουκαμίσα φορούσαν, την μακριά βράκα που έφτανε κάτω από τα γόνατα και μέχρι το ύψος των υποδημάτων ώστε να μην μένει κανένα σημείο του σώματος ακάλυπτο. Η βράκα στερεωνόταν στη μέση με τη βρακοζώνη ενώ στα πόδια με δύο κορδονάκια τα «θυλήκια» και σκεπαζόταν τελείως από τη πουκαμίσα.

Πάνω από το πουκάμισο φορούσαν το φουστάνι ή αλλιώς ξεφόρι το οποίο αρχικά έφτιαχναν από υφαντό πανί και το έλεγαν «κουφτιάνο», στη συνέχεια όμως αγόραζαν έτοιμο πανί από το εμπόριο. Πρόκειται για ένα είδος φουστανέλλας χωρίς μανίκια και με πολλές «βάγκλες» (πτυχές) της οποίας το κάτω μέρος είναι στολισμένο με πολύχρωμες κορδέλες τα «βατάνια» (γαϊτάνια), με ζιρίττια και με κοπανάκια. Με τον ίδιο τρόπο εκοσμείτο, ο σφιχτός και ανοιχτός από μπροστά, με τρόπο που να αναδεικνύονται τα κεντήματα της πουκαμίσας, μπούστος, ο οποίος ανασηκώνει ψηλά το στήθος θυμίζοντας αναπαραστάσεις γυναικών στις αρχαίες μινωικές τοιχογραφίες. Το φουστάνι ήταν συνήθως μαύρο και έπαιρνε την ονομασία γυαλιστό ή φασινέ ανάλογα από την ποιότητα του υφάσματος από το οποίο ήταν φτιαγμένο. Στη μέση φορούσαν το ζωνάρι το οποίο ήταν «ράσενο», δηλαδή υφασμένο με μαλλί. Τα νεαρά κορίτσια συνήθως φορούσαν κόκκινο ή βυσσινί ζωνάρι και οι μεγαλύτερες γυναίκες μαύρο. Το πλέξιμο του ζωναριού απαιτούσε μεγάλη δεξιοτεχνία. Έδεναν το «όργιο» (βαμβακερό νήμα για ύφανση) στο ταβάνι και το έπλεκαν, κάνοντας μάλιστα και διάφορα σχέδια, με τα χέρια με τη βοήθεια καλαμιών, χωρίς να χρησιμοποιούν καθόλου βελόνες

και σιγοτραγουδώντας «Έσκασεν ο διάβολος που μπλέετο η ζώνη δίχως βελόνι». Τον μπούστο της φορεσιάς κοσμούσαν τα φλουριά, πάντα ανάλογα με την οικονομική ευχέρεια της κάθε οικογένειας, τα οποία ράβονταν κατά αρματτιές (ανά δώδεκα) κάθε αράδα και στο κάτω μέρος της αρματτιάς έβαζαν το μεγαλύτερο απ' όλα τα φλουριά το πεντόλιρο. Τα μαλλιά τους τα έφτιαχναν πλεξούδες και στα αυτιά τους φορούσαν χρυσά χειροποίητα σκουλαρίκια σε διάφορα σχέδια όπως τρίκουμπα, δυόκουμπα, καμπάνες και φλουριά. Απαραίτητο συμπλήρωμα της αρχοντικής αυτής φορεσιάς ο κεφαλόδεσμος ο οποίος αποτελείται από τη σκούφια και το μαντήλι. Η σκούφια ήταν ένα λευκό σκουφάκι το οποίο φορούσαν κάτω από το μαντήλι για να μην γλιστράει και στο σημείο που εφάρμοζε στο μέτωπο είχε μια κορδέλα (γαϊτανάκι) στολισμένη με μια σειρά από φλουράκια. Το μαντήλι που ονομάζεται «Συμιακό», είναι κλαδάτο, με μεγάλα τριαντάφυλλα σε έντονα χρώματα και κρόσσια, το «βαζανί» ήταν μελιτζανί με χρωματιστά τριαντάφυλλα, ειδικά το μαύρο μαντήλι με τα κόκκινα τριαντάφυλλα λεγόταν «κλεφτιράτο». Το δέσιμο του μαντηλιού στο κεφάλι γινόταν με ιδιαίτερο τρόπο έτσι ώστε να προσδίδει μεγαλοπρέπεια και να φανερώνει την περηφάνια των γυναικών της Καστέλλου. Για να δέσουν και να σταθεροποιήσουν το κεφαλόδεσμα χρησιμοποιούσαν καρφίτσες με κεφάλι από πορσελάνη σε διάφορα σχήματα, κοκοράκια, πετειναράκια, κουμπάκια κ.ά. Πολλές φορές όταν πήγαιναν στην εκκλησία έριχναν πάνω τους ένα λευκό μαντήλι, το οποίο ξεκινούσε από το κεφάλι πάνω από το κεφαλόδεσμα, κεντημένο με μπιμπίλες (δαντέλες φτιαγμένες με τη βελόνα) με τρέμουσες. Στα πόδια τους φορούσαν κάλτσες και τα ποδήματά τους (υποδήματα) λέγονταν στιβάνια και φτιάχνονταν από ειδικούς τεχνίτες, ήταν μακριές μπότες φτιαγμένες από τραγίσιο δέρμα και στερεωμένες σε πολύ χαμηλό τακούνι και στο πάνω μέρος είχαν μαύρο ή άσπρο (τα γιορτινά) δίπλωμα, το οποίο στολιζόταν με σειρές από σιδερένιες κάψουλες. Η συγκεκριμένη ενδυμασία διακρίθηκε κατά καιρούς σε διάφορες εκδηλώσεις και χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο ποίημα: «Ω Παναγιά Καθολική – πούχεις το μεγαλείο – γοήθα (βοήθα) του Καστελλενούς – που πήραν το βραβείο!!», το οποίο αφιερώθηκε στους νέους και τις νέες του χωριού μας που χόρεψαν προς τιμή του Διοικητή της Κρεμαστής. Επίσης γύρω στο 1935 στο γάμο του τότε βασιλιά της Ιταλίας έγινε επιλογή εμφανίσιμων νέων του χωριού μας οι οποίοι φόρεσαν την παραδοσιακή φορεσιά της Καστέλλου και τους πήγαν στην Ιταλία όπου χόρεψαν προς τιμή του βασιλιά.

Εκτός από την «καλή» παραδοσιακή φορεσιά των γυναικών της Καστέλλου (Κρητηνίας), υπήρχε και η απλή φορεσιά, την οποία φορούσαν τις καθημερινές και τις Κυριακές. Η φορεσιά αποτελείτο και αυτή από το άσπρο πουκάμισο και το μαύρο φουστάνι. **Το πουκάμισο** το έφτιαχναν με άσπρο ύφασμα από υφαντό στεμόνι και υφάδι χερόκλωστα,

κλωσμένα δηλ. στο χέρι για να είναι πιο κατάλληλο το ύφασμα για το κέντημα. Το κέντημα σ' αυτή τη φορεσιά ήταν απλό και το έκαναν με το χέρι χωρίς να το σταμπώσουν πρώτα, όπως έκαναν στο κέντημα της καλής φορεσιάς. Στο γύρο της πουκαμίσας κεντούσαν καϊκάκια, παραφύλια και στράτα, ενώ στον μπούστο κεντούσαν μόνο παραφυλάκια και στράτα. Κάτω από την πουκαμίσα φορούσαν την άσπρη μακριά βράκα. Το φουστάνι ήταν από «κάποττο» μαύρο βαμμένο ή τα πιο πρόχειρα από «φασονέ». Στον ποδόγυρο του φουσττανιού βάζανε τέσσερις σειρές «βατάνια» σε αντίθεση με την καλή φορεσιά που έβαζαν πέντε σειρές. Η ζώνη ήταν από μαύρο ράσενο (μάλλινο) νήμα πλεγμένη στο χέρι. Στο κεφάλι φορούσαν μαύρο ψιλό μαντήλι σκουφωμένο με τέχνη ούτως ώστε να κρατάει τα μαλλιά τους, πλεγμένα συνήθως σε πλεξούδες, ενώ πάνω από αυτό φορούσαν γύρω-γύρω άσπρο φαντό στενόμακρο μαντήλι, το τσεμπέρι. Το χειμώνα για να προφυλαχτούν από το κρύο φορούσαν πάνω από το φουστάνι την «καμουζέττα», ένα είδος κοντού γιλέκου με μανίκια.

Με την έλευση των Ιταλών κατακτητών στη Ρόδο το 1912 ήρθαν και νέα υφάσματα μεταξύ αυτών και ο χασές, λευκό μαλακό ύφασμα που κολλαριζόταν. Το 1920 ήρθαν και οι χειροκίνητες και στη συνέχεια ποδοκίνητες ραπτομηχανές που άλλαξαν την ενδυματολογική μόδα της εποχής. Έτσι με τη βοήθεια όλων αυτών των ραπτικών μέσων, που έφτασαν και στο χωριό μας, φτιάχτηκε το «μπουκασί» μια φορεσιά που την φορούσαν το καλοκαίρι και τις γιορτές. Το «μπουκασί» ήταν άσπρο φουστάνι από αγοραστό ύφασμα, για όσες μπορούσαν να το αγοράσουν ή υφαντό, στολισμένο μόνο με βατάνια. Στο γύρο του φουσττανιού έβαζαν πέντε σειρές βατάνια, όπως και στην καλή φορεσιά, ενώ στον μπούστο έβαζαν βατάνια και τρέμουσες. Στον μπούστο της πουκαμίσας όπως και στο τελειώμά της έκαναν χρωματιστά κεντήματα. Η ζώνη που έδεναν στη μέση τους μ' αυτή τη φορεσιά ήταν κόκκινη ή βυσινί, ενώ τα στιβάνια (υποδήματα) που φορούσαν ήταν οπωσδήποτε άσπρα. Την Κυριακή του Θωμά όλες οι κοπέλες του χωριού φορούσαν τα άσπρα «μπουκασιά» τους και χόρευαν τον «γεστό» στο «πλατί» της εκκλησιάς του Αη. Γιώργη όπου γινόταν γλέντι.

Το «μπουκασί» ήταν και φορεσιά του γάμου με απαραίτητο συμπλήρωμα τη «ταλιάννα» την οποία έβαζαν μόνο οι νύφες το ύφασμα της οποίας έφεραν οι Ιταλοί μετά το 1920 εξ' ου και η ονομασία (ι-ταλιάννα). Η «ταλιάννα» ήταν ένα κίτρινο μεταξωτό μαντήλι σαν πέπλο, το οποίο, την ημέρα του γάμου, στερέωναν πάνω από το μαντήλι με καρφίτσες στολισμένες με φλουριά. Επιπλέον η νυφική φορεσιά στολιζόταν με τα «τσουλλοράμματα». Τα «τσουλλοράμματα» ήταν δύο κορδέλες, στερεωμένες η μια δεξιά και η άλλη αριστερά της τραχηλιάς (γύρω από το λαιμό), πάνω στις οποίες έραβαν φλουριά ή ως επί το πλείστον μεγάλα ασημένια νομίσματα (πριότινα) τρυπημένα, πιασμένα

μεταξύ τους με μαλλί, με τέτοιο τρόπο ώστε η άκρη του ενός να είναι πάνω στο άλλο και στο τελείωμα των οποίων έφτιαχναν πολύχρωμους «φλόσκους» (φούντες). Στο δρόμο προς την εκκλησία το κουδούνισμα των «τσουλλοραμμάτων» προειδοποιούσε τους καλεσμένους για τον ερχομό της νύφης. Στον αντίγαμο φορούσαν το «κουφτιάνο», άσπρο φαντό φουστάνι από ψιλό στεμόνι με υφάδι «χίντικο» το οποίο πλούμιζαν στον αργαλειό. Η παραδοσιακή φορεσιά της Κρητηνίας γνώρισε μεγάλη ακμή κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας στη Ρόδο και φορέθηκε μέχρι και τον 19^ο αιώνα και οι γυναίκες της Καστέλλου όπως και του Έμπωνα ήταν από τις τελευταίες που ακολούθησαν την ευρωπαϊκή μόδα, αφού η τοπική αυτή φορεσιά άρχισε σταδιακά να χάνει την αίγλη της και μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αντικαταστάθηκε από νέα ενδυματολογικά πρότυπα. Το 1960 πρωτοδιοργανώθηκαν στο χωριό μας τα πρώτα χορευτικά μπαλέτα όπου κοπέλες και άνδρες ντυμένοι με την παραδοσιακή φορεσιά της Κρητηνίας χόρευαν τοπικούς χορούς ψυχαγωγώντας του ξένους επισκέπτες μέχρι το έτος 1968.

Σήμερα οι μόνιμοι κάτοικοι του χωριού μας είναι πολύ λιγότεροι και οι περισσότεροι μεγάλης ηλικίας, αφού τα νέα παιδιά μόλις τελειώσουν τα σχολεία τους φεύγουν προς την πόλη αναζητώντας εργασία και μια καλύτερη τύχη, ενώ στο σχολείο μας, που άλλοτε έσφυζε από ζωή φοιτούν ελάχιστα παιδάκια με κίνδυνο να κλείσει σε λίγα χρόνια. Υπάρχει μεγάλη έλλειψη βασικών υποδομών, ενώ η όποια ελπιδοφόρα επένδυση ή αναπτυξιακό έργο, ξεκινάει με τους καλύτερους οιωνούς, σκορπώντας την ελπίδα και αναπτρώνοντας το ηθικό των κατοίκων, σκοντάφτει στα κοφτερά γρανάζια της γραφειοκρατίας και την αδιαφορία των αρμοδίων, οδηγώντας το όμορφο γραφικό χωριό μας σε απομόνωση και μαρασμό. Το ιστορικό χωριουδάκι μας, πλέον, κρατά ζωντανό ο ακούραστος πολιτιστικός του σύλλογος, ο οποίος με τις αξιοζήλευτες πολιτιστικές εκδηλώσεις του αναβιώνει ήθη, έθιμα και παραδόσεις, κρατώντας αναλλοίωτη στη μνήμη μας την ιστορία του τόπου μας, βοηθώντας του παλιούς να μην ξεχνάνε και τους νέους να γνωρίσουν τα ήθη και τα έθιμα των προγόνων τους.